

DOCUMENTA PRAGENSIA
XXXV

DOCUMENTA PRAGENSIA
XXXV

Řídí Olga Fejtová a Jiří Pešek

ARCHIV HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

NEZMĚRNÉ ZTRÁTY A JEJICH ZVLÁDÁNÍ

OBYVATELSTVO EVROPSKÝCH VELKOMĚST

A I. SVĚTOVÁ VÁLKA

Stati a rozšířené příspěvky z 33. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR, v. v. i., Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, Wiener Stadt- und Landesarchiv, Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien a Lehrstuhl für Neueste Geschichte der Goethe-Universität Frankfurt am Main ve dnech 7. a 8. října 2014 v Clam-Gallasově paláci v Praze

Editoři Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Martina Maříková a Jiří Pešek

COPING WITH IMMEASURABLE LOSSES

THE POPULATION OF EUROPEAN CITIES

AND THE FIRST WORLD WAR

Articles and expanded papers from the 33rd scientific conference of the Prague City Archives held in cooperation with the Institute of History at the Czech Academy of Sciences, the Faculty of Humanities at Charles University, the Municipal and Provincial Archives of Vienna, the Institute of Contemporary History at the University of Vienna and the Department of Contemporary History at the Goethe University Frankfurt on 7 and 8 October 2014 at the Clam-Gallas Palace in Prague.

Edited by Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Martina Maříková and Jiří Pešek

SCRIPTORIVM

Praha 2016

Šéfredaktorka: PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D.,
Mgr. Petr Jíša (předseda), PhDr. Hana Jordánková, doc. PhDr. Václav
Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft, PhDr. Miloslava Melanová, prof. Dr.
Zdzisław Noga, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Roman Prahel,
CSc., doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., prof. Dr. Simona Slanicka,
Mgr. Tomáš Sterneček, Ph.D., Mgr. Hana Vobrátilková, Ph.D.,
Univ. Doz. Mag. Dr. Andreas Weigl

Lektorovali:

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D.
prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

© Archiv hlavního města Prahy, 2016

ISSN 0231-7443

*Sborník je zařazen na European Reference Index for the Humanities
and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

OBSAH / CONTENTS / INHALT

I. OBECNÉ SOUVISLOSTI / GENERAL CONTEXT

- JIŘÍ PEŠEK, Nezměrné ztráty a jejich zvládnání. Obyvatelstvo evropských velkoměst a první světová válka [Coping with Immeasurable Losses. The Population of European Cities and the First World War / Unermessliche Verluste und ihre Bewältigung. Die Bevölkerung der europäischen Großstädte und der Erste Weltkrieg].....9
- CHRISTOPH CORNELIBEN, Die Großstädte im „Großen Krieg“ – ein Forschungsüberblick [Cities in the ‘Great War’ – a Summary of Research] 27
- WŁODZIMIERZ BORODZIEJ – MACIEJ GÓRNY, Mobilisierung und Besatzung in den Großstädten Ostmitteleuropas [Mobilisation and Occupation in Central European Cities].....49

II. MĚSTSKÁ SAMOSPRÁVA – POLITIKA / MUNICIPAL SELF-GOVERNMENT – POLITICS

- JANA KONVIČNÁ, První světová válka a pražská samospráva: nástin situace [Der Erste Weltkrieg und die Prager Selbstverwaltung: eine Übersicht]..... 63
- DAVID HUBENÝ, Zajištění bezpečnosti v poválečné Praze v letech 1918–1920 [Die Aufrechterhaltung der Sicherheit in Prag nach dem Krieg (1918–1920)] 77
- ALFRED PFOSE, Das Wiener Rathaus im Ersten Weltkrieg [Vienna City Hall during the First World War]..... 95
- CHRISTOPH STRUPP, Der Erste Weltkrieg als Katalysator politischen und administrativen Wandels in Hamburg [The First World War as a Catalyser of Political and Administrative Change in Hamburg]..... 113
- SABINE MECKING, Kriegsalltag in Westfalen. Die Provinzialhauptstadt Münster im Ersten Weltkrieg [Wartime Life in Westphalia. The Provincial Capital of Münster during the First World War]..... 141

FRANK M. SCHUSTER, Zwischen Paralyse, Krise und Aufbruch. Die zentralpolnische Industriestadt Lodz im Übergang 1914–1918 [Between Paralysis, Crisis and New Beginnings. The Central Polish Industrial City of Łódź in the Trans- formations of 1914–1918]	161
KONRAD MEUS, The Lviv Chamber of Commerce and Industry during World War I [Die Handels- und Industriekammer in Lemberg in der Zeit des Ersten Weltkriegs]	205
ŁUKASZ TOMASZ SROKA, Elites in Lviv during the First World War [Die Eliten in Lemberg während des Ersten Weltkriegs]	221
VICTOR DÖNNINGHAUS, Der Frust einer ganzen Metropole entlädt sich – die antideutschen Pogrome in Moskau im Mai 1915. Täter – Opfer – Zuschauer [The Frustration of an Entire City Explodes – Anti-German Pogroms in Moscow in May 1915. Offenders – Victims – Spectators]	235

III. ZÁSBOVÁNÍ / SUPPLY PROBLEMS

ANDREAS WEIGL, Versorgungsnot. Kriegsfolgen als Herausfor- derung für die kommunale und staatliche Verwaltung in der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien in der ersten Kriegshälfte (August 1914 – Sommer 1916) [Supply Problems. The Consequences of War as a Challenge for Communal and State Administration in the Imperial Capital of Vienna in the First Half of World War I (August 1914 – Summer of 1916)]	249
GABRIELA DUDEKOVÁ, „Naši“ a problém zásobovania. Snahy o samozásobitelský charakter Prešporka/Bratislavy a ďalšie spôsobu adaptácie mestskej komunity vo vojnovom režime [Die „Unsrigen“ und das Problem der Versorgung. Der an- gestrebte Selbstversorgungscharakter Pressburgs/Bratislavas und die weiteren Anpassungsmechanismen der städtischen Kommunität an das Kriegsregime].....	267
JAROSLAV JÁSEK, Vodovody a kanalizace na území válečné Prahy a v okolních obcích – jejich provoz a kvalita [Wasserleitungen und Kanalisationen auf dem Gebiet Prags und der umliegen- den Gemeinden während des Ersten Weltkriegs – ihr Betrieb und ihre Qualität].....	287

STANISLAV KNOB, Ostrava ve válce: příklad průmyslové aglomerace [Ostrau im Krieg: das Beispiel einer Industrieagglomeration]	297
--	-----

IV. ZDRAVOTNICTVÍ – MORTALITA / PUBLIC HEALTH – MORTALITY

JAN HORSKÝ, První světová válka a populace velkoměst (příklad Prahy) [Der Erste Weltkrieg und die Bevölkerung der Großstädte (das Beispiel Prag)]	323
JÖRG VÖGELE, „Krieg ist gut für Babys!“ Säuglingssterblichkeit und die Entwicklung der Säuglingsfürsorge in deutschen Großstädten im Ersten Weltkrieg (mit besonderem Blick auf Stadt und Regierungsbezirk Düsseldorf) [‘War is Good for Babies!’ Infant Mortality and Care for Infants in German Cities during the First World War (the City and Administrative District of Düsseldorf)].....	339
BARTOSZ OGÓREK, Scarred by War. Consequences of the Great War for the Population of Krakow – Anthropometric Evidence [Vom Krieg gezeichnet. Die Folgen des Ersten Weltkriegs für die Krakauer Bevölkerung – anthropometrische Erkenntnisse] ...	359
KAREL ŘEHÁČEK, Válkou vyvolané populační proměny a jejich důsledky v Plzni v letech 1914–1918 [Durch den Krieg verursachte Bevölkerungsveränderungen und ihre Folgen in Pilsen in den Jahren 1914–1918]	375
MARTINA HALÍŘOVÁ, Soužití Pardubic a vojenské barákové nemocnice v době první světové války [Die Koexistenz der Stadt Pardubice mit dem militärischen Baracken-krankenhaus in der Zeit des Ersten Weltkriegs]	397

V. VARIA

MAREK PODLASIAK, Theateralltag im Ersten Weltkrieg. Die Berliner Metropole und die westpreußische Provinz [Theatre Life during the First World War. Berlin and the West Prussian Provinces].....	411
MILADA SEKYRKOVÁ, Technici pro císaře pána, nebo pro sebe? Pražské technické vysoké školy a první světová válka	

[Techniker für den Kaiser oder für sich? Die Prager Technischen Hochschulen und der Erste Weltkrieg].....	425
JIŘÍ VLASÁK, „Pocitujeme všichni dobu válečnou...“ Dvojitý pohled na Velkou válku očima ševce Hrocha [„Wir alle bekommen den Krieg zu spüren...“ Der Große Krieg in der doppelten Betrachtung des Schusters Hroch]	447
SUMMARIES / ZUSAMMENFASSUNGEN	469
* * *	
JIŘÍ PEŠEK, Coping with Immeasurable Losses. The Population of European Cities and the First World War	495
JIŘÍ PEŠEK, Unermessliche Verluste und ihre Bewältigung. Die Bevölkerung der europäischen Großstädte und der Erste Weltkrieg.....	515
Seznam autorů	539

JIŘÍ PEŠEK

NEZMĚRNÉ ZTRÁTY A JEJICH ZVLÁDÁNÍ

OBYVATELSTVO EVROPSKÝCH VELKOMĚST A PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

Jiří Pešek, Coping with Immeasurable Losses. The Population of European Cities and the First World War

The introductory study presents the development of European research into the history of the First World War over the past two decades, taking into account issues surrounding the influence of warfare on the history of European cities. The author also raises basic questions that should be emphasised in connection with the study of cities during the Great War: Who had real power in cities during this period? Which groups of the population abandoned the city and what consequences did this exodus have? How did the academic and cultural sphere suffer during the war? What was the everyday life of those that remained in cities like? Briefly presented in the conclusion are articles from the anthology which, in connection with the history of cities during the First World War, primarily address the issue of the development of urban administration, supplying, demographic development and the social-health consequences of warfare in urban space.

Keywords: 1914–1918 – First World War – Europe – Prague – cities – population – supplying – demographic development – healthcare

Sté výročí počátku první světové války zaplavilo svět vlnou většinou rozsáhlých historických publikací o tomto kataklyzmatu. Má to své podstatné důvody: „Velká válka“ či v pozdější perspektivě první světová válka změnila s hrůznou radikálností a za nepředstavitelnou lidskou cenu dosavadní (západní) svět do základů a v prakticky všech jeho rovinách a paradigmatech. Většina knih, které k tomuto tématu v posledních letech přišly na pulty knihkupectví a staly se předmětem odborných i publicistických debat, nicméně zaostřuje pozornost na otázky evropské politiky a diplomacie, na státníky doby soumraku tradičních „velkoříší“ a ovšem na generalitu, její plány i rozhodnutí.¹ Čteme o válečných operacích a – bohužel méně často – o lidském

¹ Exemplárním příkladem je kniha CHRISTOPHER CLARK, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, London 2013; české vydání *Náměsíčníci: Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014, která se ovšem setkala jen zčásti s pochopením právě tam, kde teoreticky měla budit největší nadšení: v Německu, z něhož

prožitku frontové hrůzy i válečné každodennosti.² Městská centra, většinou vzdálená válečným polím i bezprostřednímu zázemí front, zatím zůstávají z perspektivy celoevropského nadhledu pouhými tečkami na mapě a v této konkurenci velkých válečných dramát se jeví jako téma pro širší publikum méně atraktivní.

Neznamená to samozřejmě, že by historiografie úplně a trvale podlehla kouzlu vysoké politiky a velkých bitev.³ I v české historiografii najdeme zajímavé příklady sociálně historického zájmu o válečnou epochu, nedávna knížka Rudolfa Kučery o dělnické válečné každodennosti v Čechách nebo o něco starší studie Karla Řeháčka o situaci v plzeňském klíčovém centru zbrojní produkce v Čechách jsou příkladem jiné možnosti, jak zkoumat čas světové války.⁴ Tyto práce však v českém kontextu představují čestnou výjimku a i v celoevropském výměru bylo takřka až do předvečera jubilejního roku 2014 podobných studií spíše poskrovnu.

Je však zajímavé, že s desetiletým předstihem objevili problematiku evropských měst za první světové války američtí badatelé, resp.

snímala ódium velmoci, která cíleně zažehla světový konflikt. Srovnej kritický pohled JOST DÜLFERER, Rezension zu: Christopher Clark, *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*, München 2013 / Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, London 2013, in: H-Soz-Kult [online], [cit. 22. srpna 2016], <<http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-21416>>, resp. pochvalu: KLAUS SCHWABE, Rezension zu: Christopher Clark, *The Sleepwalkers*, Sehepunkte 13/10, 2013 [online], [cit. 22. srpna 2016], <<http://www.sehepunkte.de/2013/10/22702.html>>.

2 Srovnej klasickou, na německo-francouzské střetnutí soustředěnou práci JEAN-JACQUES BECKER – GERD KRUMEICH, *Der Große Krieg. Deutschland und Frankreich 1914–1918*, Essen 2010, resp. nově gigantickou, více než tisícistránkovou „skládkou“ JÖRN LEONHARD, *Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs*, München 2014⁵. Problematika zázemí a hlavně nás zajímající téma života velkých měst v první knize chybí, u Leonharda je „Heimatfront“ věnována podkapitola na s. 347–385 a otázkám hladu a nedostatku „společnosti donucené vydržet“ (Durchhaltegesellschaft) na s. 490–524, jsou to však opět jen střípky ve srovnání s pozorností věnovanou frontám a politice, ostatně podobně jako v syntéze *The Cambridge History of the First World War*, (ed.) JAY WINTER, Cambridge 2014, čítající 2 300 stran.

3 Z české perspektivy představuje aktuální standardní pohled na první světovou válku monografie IVAN ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2014.

4 RUDOLF KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013; KAREL ŘEHÁČEK, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*, *Minulost západočeského kraje* 41, 2006, s. 199–294; TÝŽ, *Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí (1914–1918)*, *Minulost západočeského kraje* 42, 2007, s. 277–336.

badatelky: Belinda J. Davis, Maureen Healy a Roger Chickering předložili již v první dekádě tisíciletí závažné a inspirující pramenné studie o metropolích Berlínu a Vídni, resp. o malém, ale těsně za frontou ležícím bádenském Freiburgu im Breisgau.⁵ V centru pozornosti tu stála zejména válečná nouze, mobilizace žen do „mužských“ profesí a tím docílená jejich politizace a radikalizace, dále propaganda a její – kladná i negativní – recepce, zpětné působení informací z válečných polí v zázemí, prudké zvýšení role a ochoty k násilí ve společnosti hladovějících a mrznoucích měst i rychlá degradace autority státu, neschopného zajistit širokým vrstvám nejzákladnější sociální jistotu. Politické dějiny, u Davis a Healy konotované feministicky, se tu opírají o důkladné prozkoumanou každodennost. Pro českého čtenáře je podstatné, že Healy se opakovaně věnuje též národnostnímu napětí a konfliktům ve válečné Vídni: Averte až agrese se tu do velké míry zaměřovaly proti vídeňským Čechům (roku 1910 jich tu bylo napočítáno na 100 000), vnímaným nacionálně vzepjatými německými Vídeňáky jako reprezentanti „všech Slovanů“, tedy (pocitově) až půlmilionové menšiny v rámci obyvatelstva hlavního města habsburské říše.⁶

Roku 2007 pak profesor z amerického Georgetownu Roger Chickering po patnácti letech rešerší a analýz předložil obdivuhodně komplexní fresku života šedesátitisícového bádenského města Freiburgu im Breisgau. Jeho kniha, velmi intenzivně recipovaná německými historiky, zkoumá v co nejširším kruhu kontextů městskou každodennost v čase světové války, později označené za první totální. Chickering v ní ukázal, jak válka ve svých důsledcích drasticky zasáhla do prakticky každé roviny života obyvatel města, ležícího nezdaleko za lotrinskou frontou.

Na přelomu tisíciletí spatřil ve dvou svazcích světlo světa také knižní výstup velkého cambridgeského projektu Jay Wintera

⁵ Srovnej knihy BELINDA J. DAVIS, *Home Fires Burning. Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin*, Chapel Hill 2000; MAUREEN HEALY, *Vienna and the fall of the Habsburg Empire. Total war and everyday life in World War I*, Cambridge 2004; ROGER CHICKERING, *The Great War and Urban Life in Germany: Freiburg, 1914–1918*, Cambridge 2007 (= *Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare* 24), resp. v německém překladu *Freiburg im Ersten Weltkrieg. Totaler Krieg und städtischer Alltag 1914–1918*, Paderborn u. a. 2009.

⁶ Srovnej též v tomto svazku příspěvek ALFRED PFOSE, *Das Wiener Rathaus im Ersten Weltkrieg*, zkoumající tyto otázky velmi komplexně (s. 95–111).

a Jean-Louis Roberta *Capital Cities at War*, který tematizoval Paříž, Londýn a Berlín let 1914–1919.⁷ Početný mezinárodní tým britských, amerických, ale i francouzských a německých badatelů zde shrnul své komparativní výzkumy i diskuse o ekonomických podmínkách, sociální a kulturní každodennosti, ale také o dobovém vnímání války ve třech hlavních městech klíčových válčících států. Samozřejmě, i zde mohlo jít o „pouhé“ sondy, ovšem sondy rozsáhlé, významné a v mnohém specifické.

Zvýšený zájem o osudy měst během „Velké války“ se tak v kontinentální historiografii začal – přinejmenším formou recenzí a diskusí o uvedených dílech, vydaných v USA a Anglii – ohlašovat již s víceletým předstihem před stým výročím výbuchu války. Jubileum pak zapůsobilo jako další významný impulz výzkumu válečného zázemí,⁸ resp. jako podnět pro shrnutí stávajících znalostí mj. městské problematiky, a to již nejen formou vědeckých monografií,⁹ ale i prostřednictvím výstav či jiných, širší veřejnost oslovujících akcí.¹⁰ Pro střední Evropu tu velký badatelský krok kupředu znamenala rozsáhlá publikace o válečné Vídni „v epicentru zániku“, sestavená pod vedením Alfreda Pfosera a Andrease Weigla. Do tohoto kontextu patří

⁷ *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914–1919 II*, (edd.) JAY WINTER – JEAN-LOUIS ROBERT, London 1996–2007.

⁸ Jako příklad ze země válkou zdánlivě nepostižená lze připomenout sborník *Kriegs- und Krisenzeit. Zürich während des Ersten Weltkriegs*, (Hrsg.) ERIKA HEBEISEN – PETER NIEDERHÄUSER – REGULA SCHMID, Zürich 2014. Publikace ovšem není věnována jen městu, nýbrž celému kantonu Curych. Město Curych nicméně coby bankovní a průmyslové centrum kantonu stojí v popředí pozornosti většiny příspěvků, obecněji zaměřených na bídu a sociální protest ve Švýcarsku, zemi zdánlivě blahobytně profitující z války. Byla tu ovšem publikována i studie věnovaná druhému největšímu městu kantonu: ADRIAN KNOEFLI, *Mit Kaninchenzucht gegen den Hunger. Winterthur im Ersten Weltkrieg*, s. 37–48, která ukazuje mimořádné úsilí magistrátu o zajištění potravin pro obyvatelstvo, vznik řady specializovaných komisí pro boj s válečnou nouzí a ve výsledku podstatnou centralizaci městské správy během světové války.

⁹ Zde má zásadní postavení rozsáhlý a tematicky široce založený sborník pramenně fundovaných studií *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*, (Hrsg.) ALFRED PFOSER – ANDREAS WEIGL, Wien 2013.

¹⁰ Ojedinelý byl primárně studentský, ale široké veřejnosti určený projekt brémské univerzity, inspirovaný Chickeringovou knihou: EVA SCHÖCK-QUIENTEROS – SIGRID DAUKS – MARIA HERMES, *Eine Stadt im Krieg. Bremen 1914–1918*, Bremen 2013. Východiskem byla studentská rešerše zahrnující mnoho tisíc archivních dokumentů, která se následně stalá jak základem uvedené publikace, tak podkladem pro sérii veřejných – divadelních – čtení z nalezených pramenů.

i symposium v pražském Clam-Gallasově paláci v říjnu 2014, jehož výsledky zde předkládáme odborné veřejnosti.

Zatímco Winter-Robertův a obdobně i Chickeringův projekt vznikly mimo kontinentální Evropu a obě knihy nahlížejí situaci evropských velkoměst jaksi „zvenčí“ – samozřejmě od západu, kde američtí i západoevropští autoři tradičně vidí těžiště prvního světového konfliktu¹¹ – záměr, s nímž jsme zkoncipovali pražskou konferenci o městech za světového konfliktu, byl orientován odlišně. Nešlo jen o to, že ohnisko našeho pohledu směřovalo především do střední a středovýchodní Evropy. V centru našich úvah ležela funkčnost velkoměst a ovšem lidé, kteří udržovali chod stále komplikovanějšího a náročnějšího „stroje moderního velkoměsta“. Východiskem konceptu symposia bylo přesvědčení, že centrální velkoměsta, to jest multifunkční města s více než 100 000 obyvateli, měla již v druhé dekádě 20. století pro společnost a chod států funkčně klíčovou roli. Světová válka však jako by ještě koncepčně opakovala války 19. století. Armády se střetaly v širém poli a (případný, jistě kýžený) vstup do hlavního města nepřítele měl válku už jen symbolicky ukončit. Tak tomu bylo i v poslední předchozí velké válce kontinentu – ve francouzsko-pruském střetnutí roku 1870 –, kdy se prusští důstojníci divili, jak to, že Paříž ještě bojuje, když francouzská armáda už byla poražena u Sedanu a císař byl zajat.

V tom tkvěl také veliký rozdíl mezi bitvami let 1914–1918 a druhou světovou válkou, kde již byla (nebo měla být) rozhodnutí docílena plánovitým zničením či obsazením klíčových velkoměst jako pro válčící strany životně nepostradatelných a nenahraditelných multifunkčních center, resp. nezastupitelných dopravních, komunikačních a informačních uzlů. Trosky Varšavy, Rotterdamu, Stalingradu či Berlína nebo příklad Londýna, který jen během německé bombardovací ofenzívy roku 1940/41 ztratil přes milion domů, mluví za vše. Připomeneme-li americké dobytí Japonska cestou systematického bombardovacího zničení většiny významných japonských měst, vyvstane nám jasný výměr role velkoměst v druhém světovém konfliktu. Naopak slavné bitvy první světové války byly ještě označovány jmény měst malých, ať

¹¹ Explicitně to tematizují J.-J. BECKER – G. KRUMEICH, *Der Große Krieg*. Koncepčně v opozici vůči této „slepotě“ k italskému a zejména východnímu bojišti stojí WŁODZIMIERZ BORODZIEJ – MACIEJ GÓRNY, *Nasza Wojna I. Imperia 1912–1916*, Warszawa 2014, srov. zejména úvod knihy, s. 5–15. Srovnej též příspěvek v tomto svazku: TÍŽ, *Mobilisierung und Besatzung in den Großstädten Ostmitteleuropas* (s. 49–62).

již to byl ve Francii Verdun, Cambrai, v Belgii Ypern, nebo na východě pruský Allenstein čili dnešní Olsztyn (bitva u Tannenbergu). To byla města se zhruba 30 000 obyvateli. Velkoměsta zatím převážně zůstávala v jen málo atakovaném nebo bezpečném zázemí, resp. byla-li obsazena, tak bez plošného zničení. To platí o Bruselu stejně jako o Lvovu či srbském Bělehradu.¹² Výjimky samozřejmě existují. O belgickou velkoměstskou pevnost Antverpy byly na podzim 1914 vedeny tuhé boje.

Role velkoměstských center, zejména pak měst metropolitní povahy, přitom pro evropské státy mezi léty 1870 a 1914 dramaticky vzrostla – ostatně úměrně růstu počtu jejich obyvatelstva a rostoucí koncentraci sekundárních a zejména terciárních funkcí i ekonomické moci v jejich zdech. Způsobily to mimořádně se zrychlující procesy urbanizace a vrcholné industrializace, ale také modernizační proměny dopravy, finančního a informačního styku, soustředujícího se do metropolí.¹³ Připočteme k tomu koncentraci jak politického života všech úrovní, tak státní i soukromohospodářské správy a klíčových vysokoškolských i vědeckých institucí právě do metropolitních center. To vše učinilo z metropolitních velkoměst platformy stability chodu státního mechanismu.

Jistým problémem však ještě na počátku druhé dekády 20. století zůstávalo, že si těchto radikálních proměn a tedy i vzrůstu významu a ceny stabilizovaného fungování ústředních velkoměst nebyly tehdejší aristokraticko-politické špičky států plně vědomy. Ještě výrazněji to platí o nejvyšších a rozhodujících armádních elitách, které – jak již bylo naznačeno – byly připraveny na vojenský konflikt typu minulé války. Města byla v těchto kruzích namnoze chápána jen jako potenciál, z něhož lze takřka neomezeně čerpat. Jako exemplární příklad lze uvést carskými úřady dušenou Moskvu.¹⁴ Podobně se postupům rakouských vojenských úřadů musel velmi tvrdě bránit haličský Krakov, „duchovní hlavní město“ rozděleného Polska.¹⁵

¹² Ke komplikované válečné situaci hlavního města Haliče srov. ŁUKASZ TOMASZ SROKA, *Elites in Lviv during the First World War*, v tomto svazku (s. 221–234).

¹³ Přehledně srov. CLEMENS ZIMMERMANN, *Die Zeit der Metropolen. Urbanisierung und Großstadentwicklung*, Frankfurt am Main 1996, s. 24–38; FRIEDRICH LENGER, *Metropolen der Moderne. Eine europäische Stadtgeschichte seit 1850*, München 2013, s. 275–295.

¹⁴ Srovnej ROBERT W. THURSTON, *Liberal City, conservative State. Moscow and Russia's Urban Crisis 1906–1914*, New York – Oxford 1987, s. 85–103, 192–195.

¹⁵ Srovnej CELINA BAK-KOCZARSKA, *Julius Leo. Tworca wielkiego Krakowa*, Wrocław – Kraków – Gdańsk 1986.

Obecněji je možno nabídnout tezi, že v celé řadě států měly státní a zejména armádní elity na počátku i v průběhu války tendenci funkčně si „zničit“ svá klíčová velkoměsta, a to bez „pomoci“ nepřítelů. Válčící státy vztáhly ruku na městské finanční zásoby, na městské sýpky a komunální sklady potravin, vojenské správy se v řadě velkoměst pokoušely suspendovat či podřídit si městskou samosprávu a na té či oné úrovni zavést polovojenský režim.¹⁶ Válka pak otevřela dveře „regionálnímu zásobovacímu sobectví“ a některá velkoměsta odřízla od jejich tradičního zásobovacího zázemí. Nejnázornější je tu případ Vídně, která ztratila přísun uherského obilí.¹⁷ Ještě horší byla v tomto ohledu situace velkoměst, která se dostala do frontové oblasti, ač se o ně nesváděly velké bitvy. Zde je pro středovýchodní Evropu exemplární osud Varšavy, roku 1915 poníčené a vydrancované ustupující ruskou armádou a pak v katastrofálním stavu „přenechané“ osudu a postupujícím – v tomto případě shodou okolností kupodivu racionálně uvažujícím a jednajícím – Němcům.¹⁸

Výzkumy publikované v posledním dvacetiletí jasně ukázaly, že světový válečný konflikt podstatně změnil život metropolitních velkoměst, otřásl jejich hospodářstvím, tvrdě zasáhl sociální situaci jejich obyvatelstva a závažně modifikoval úkoly samospráv, resp. někdy až pozměnil roli těchto měst v jejich národních společnostech.¹⁹ Pražské sympozium jsme proto koncepčně zaměřili k otázce, jak se světová válka obrazila v životě obyvatel zemské metropole Čech, tehdy více než šestisetisícové pražské aglomerace. Zajímalo nás

¹⁶ K iracionální, xenofobní, ničivé a k zájmům města i válčícího státu lhostejné – aristokracií i lůzou nesené – destrukci „cizích“ podniků v Moskvě srov. VIKTOR DÖNNINGHAUS, *Obraz „vnitřního nepřítele“ v první světové válce. Protiněmecké pogromy v Moskvě mezi 26. a 29. květnem 1915*, Dějiny a současnost 23, 2001/1, s. 33–38, resp. příspěvek téhož autora v našem svazku *Der Frust einer ganzen Metropole entlädt sich – die antideutschen Pogrome in Moskau im Mai 1915. Täter – Opfer – Zuschauer* (s. 235–248).

¹⁷ Srovnej v našem svazku ANDREAS WEIGL, *Versorgungsnot. Kriegsfolgen als Herausforderung für die kommunale und staatliche Verwaltung in der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien in der ersten Kriegshälfte (August 1914 – Sommer 1916)* (s. 249–266).

¹⁸ Srovnej MARTA POLSAKIEWICZ, *Warschau im Ersten Weltkrieg: Deutsche Besatzungspolitik zwischen kultureller Autonomie und wirtschaftlicher Ausbeutung*, Marburg 2015, s. 39–47.

¹⁹ Velmi komplexně nazírá tuto situaci v celoevropském měřítku v našem svazku CHRISTOPH CORNELIBEN, *Die Großstädte im „Großen Krieg“ – ein Forschungsüberblick* (s. 27–48). K otázce válečné každodennosti srov. v našem svazku SABINE MECKING, *Kriegsalltag in Westfalen. Die Provinzialhauptstadt Münster im Ersten Weltkrieg* (s. 141–159).

samozřejmě především srovnání s evropskými zemskými a státními metropolemi obdobné kategorie, jako jsou hlavně Vídeň, Varšava, ale také Krakov, Lvov, Moskva, Berlín či Amsterdam, resp. řada funkčně srovnatelných městských regionálních center.

Otázek, které se v tomto kontextu vnučují, je ovšem nezahládnutelné množství. Seznam témat sahá od účelové válečné reorganizace městských správ a samospráv přes souboj komunální politiky s bezohlednou a k potřebám velkoměst většinou lhostejnou státní a vojenskou mocí až k vysátí městského ekonomického potenciálu ve prospěch války, neohlížejícimu se na následky.²⁰ Nejde ovšem jen o komunální hospodářství. Velkoměsta jako exemplární místa nasazení soukromých investic trpěla za války odlivem volného kapitálu a ovšem i škrtby vydání na luxus a reprezentaci, včetně té stavební. Je proto potřeba se ptát, jak se v každodennosti a životní úrovni nejchudších vrstev projevil odvod masy stavebních dělníků a specializovaných řemeslníků do vojska? Do jaké míry zasáhla tisíce rodin dělníků a nádeníků krize stavebnictví, způsobená mj. odčerpáním provozního a investičního kapitálu do válečných půjček a zbrojních investic? Jak se proměňovalo zatížení průmyslu nejprve odvozy kvalifikovaných dělníků do armády a zároveň brzy nato přicházejícím nárokem na zvládnání rozsáhlých vojenských zakázek? Lze vůbec zjistit případy, že by města (tedy nikoliv jen jednotliví podnikatelé) z války a zbrojních, výstrojových nebo vojensky stavebních zakázek naopak také profitovala? Jak vlastně v rámci sociálních dějin měst posuzovat nasazení žen a mládeže ve zbrojních a muničních továrnách? Jak hodnotit masový, přitom však většinou jen dočasný nástup žen do výroby, do úřednických míst a do veřejných služeb? A jak jeho běh ženské každodennosti zatěžující, ale v jistém slova smyslu také emancipační důsledek?

Skutečnost, že vůdčí elity států vrhajících se do světového konfliktu nebraly roli a význam měst na vědomí, se odrazila též v tom,

²⁰ Situace v Praze byla zřejmě zvládnána poměrně dobře. Srovnej exemplárně v tomto svazku JAROSLAV JÁSEK, *Vodovody a kanalizace na území válečné Prahy a v okolních obcích – jejich provoz a kvalita* (s. 287–295), kde autor říká: „Jak dokládají zveřejněné zprávy o kanalizačních pracích v letech 1914 až 1918, částečné omezení počtu zaměstnanců nemělo viditelný vliv na úroveň služeb obyvatelstvu. Pouze údržba zařízení byla omezena na minimum a při velkých poruchách pomáhali zejména při výkopových pracích vojáci. I nové investice pokračovaly podle původních projektů, ale s pomalejší realizací. Chyběli zedníci-specialisté na stavbu stok i jiné profese.“

že armádní odvozy probíhaly bez ohledu na civilní funkci povolávaných záložníků a jejich význam pro udržení chodu měst jako technických organismů. Šlo přitom o pracovníky městských elektráren, plynáren, o personál městské dopravy, ale také např. o odborníky z oblasti vodovodů a kanalizace. Použijeme-li průměru, lze říci, že velkoměstské parolodi byly státem náhle a radikálně zbaveny většiny svých posádek a výbavy, aniž by si kdo položil otázku, zda jim nehrozí ztroskotání. Dodejme pak, že nelehkou situaci „provozu“ velkoměst podstatně zhoršila i konfiskace koní pro armádní účely. Ve světové válce sice již hrály motory nemalou roli, většina místní dopravy na frontě a tím spíše v zázemí se však dosud opírala o masově nasazenou koňskou tažnou sílu.²¹

Nešlo přitom jen přímo o odchod dělníků i komunálních odborníků do armády, o níž politická reprezentace i obyvatelstvo snad všech zúčastněných evropských států – mnohdy nadšeně, vždy však mylně – v létě 1914 předpokládalo, že se do podzimu vítězně vrátí domů. Důsledky nečekaně dlouhé války se projevovaly také nepřímo. Před nucenou změnu orientace své existence byli např. postaveni ti, kdo v akademických metropolích dosud (dobře) žili z obsluhy tisícíhlavého studentského živlu. V krizi se náhle ocitli poskytovatelé podnájmu, majitelé studentských restaurací a kaváren, obchodníci, kteří pro spíše nemajetné, ale v rámci tradic společenské a kulturní prestiže nutně nemálo investující studentstvo zajišťovali vše od přísunu literatury až po společenské oblečení. Těmto lidem odchod velké části vzdělaných mladých mužů do armády drasticky poznamenal živnost. Do jaké míry je mohla nahradit orientace na okolnostmi naopak posílené šiky dříve jen trpěných nečetných studentek, které nyní v podstatně vyšším počtu začaly zaplňovat učebny? Do jaké míry mohlo dosavadní zákaznicky těchto ubytovacích i obslužných profesí zastoupit početné důstojnictvo i mužstvo jednotek přechodně umístěných ve velkoměstech nebo personál stálých vojenských institucí, které tu byly zřízeny na dobu války?

V jakých směrech nahradila armáda, případně později (i nuceně nasazenými a zajatci posílené) dělnické kontingenty válečně významných továren dosavadní mužskou civilní veřejnost velkoměst?

²¹ Znalec vídeňské situace k tomu dodává: „Problémy transportu již brzy postihly též vnitroměstskou dopravu. Důvodem tu nebyla jen rekvizice koní pro vojsko, nýbrž především skutečnost, že ani nepočtená zbylá spřežení nemohla vyjet: chyběli kočí.“ Srovnej A. WEIGL, *Versorgungsnot*, s. 254.

Infrastruktura kaváren, hospod a nevěstinců se nové situaci jistě přizpůsobila rychle. Do jaké míry byla však podobná flexibilita možná u dalších závodů a institucí? A do jaké míry naopak toto nové „publikum“ vytěsnilo dosavadní občanskou společnost z její sítě infrastrukturních služeb? Nešlo jen o knajpy, ale třeba také o civilní kapacitu nemocnic. Jak vypadala „konkurence“ běžných nemocných s raněnými vojáky, posílanými do měst z fronty? Jak se proměnil odborný personál nemocnic po povolání značného počtu lékařů a dokonce i mediků do polních lazaretů?²² To je celá řada otázek, pro které však zatím nemáme protiváhu odpovědí, jež byly získány na základě pramenného výzkumu. Snad ale přece jen bude užitečné zformulovat tato desiderata a dát tak podnět k rozšíření badatelské palety témat.

Velkoměstské, zejména pak metropolitní prostředí se válkou změnilo též co do kulturní atmosféry a mentality trvalých obyvatel i válečných „hostí“ všeho druhu. Právě zde se křížovalo nejvíce oficiálních i soukromých zpráv, tištěných, ústně tradovaných, šeptaných i pašovaných z ciziny, z bojišť i z „vysokých“ politických a hospodářských kruhů. Koncentrovaně tu ale působila také vojenská propaganda a zejména cenzura. Svobodomyšlnou městskou společností disciplinovala zesílená vojenská i policejní moc. Přitom publikum se tu v nemalé míře proměnilo. Viditelnějším se stal ženský element, přibýlo s místním nebo obecněji s městským prostředím nesrostlých dělníků, případně utečenců (nebyli-li separováni v uprchlických táborech za hranicemi velkoměst).²³ Nepřehlédnutelná byla v ulicích přítomnost masy raněných, dovolenců, ale i trvale zmrzačených vojáků. Muži v uniformách si v městech mj. chtěli kompenzovat frontové odříkání, stres a utrpení. Přicházeli jakoby z jiného světa a v řadě ohledů podstatně modifikovali nejen veřejný prostor, ale také černý trh a podsvětí velkoměst válečných let.

²² Jen pro ilustraci připomeňme, že v tehdy pruské Vratislavi bylo hned v prvním válečném roce povoláno do vojska přes 70 % studentů tamní univerzity. Koncem války toto procento stoupl na 75, přičemž do armádních služeb byly odváženy i medičky. Srovnej *Księga pamiątkowa jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwaowego Uniwersytetu we Wrocławiu II. Universitas litterarum Wratislaviensis 1811–1945*, (ed.) JAN HARASIMOWICZ, Wrocław 2013, s. 82–121, zde s. 103.

²³ Srovnej pro Vídeň válečných let BEATRIX HOFFMANN-HOLTER, *Jüdische Kriegsfüchtlinge in Wien*, in: *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*, (Hrsg.) GERNOT HEISS, Wien 1995, s. 45–59.

Zároveň ovšem městské a pro města příslušné úřady potřebovaly se stabilizačním cílem předstírat „normalitu“. A také městská společnost sama toužila odreagovat si strach, napětí a čím dál tím více patrnou nouzi mj. prostřednictvím kulturních aktivit. Obyvatelstvo, uprchlíci z frontových oblastí i uniformovaní armádní hosté města se však také chtěli (a měli!) bavit – už jen aby zapomněli na všudypřítomný strach ze smrti. Zcela paradoxně tak řada velkoměst zažila za válečné nouze svéráznou kulturní konjunkturu.²⁴

Smrt se neodbytně hlásila v denním tisku pravidelnými úředními zprávami o padlých, raněných a nezvěstných, ale i dopisy od frontových jednotek informujícími rodiny o smrti jejich příslušníků. Umíralo se však také přímo ve městě. Smrt byla denně přítomna ve vojenských nemocnicích pro raněné dovezené sem z pásmo bojů, ale stále častěji také v domácnostech obyvatel velkoměst, kde zejména ve dvou posledních válečných letech ve velkém vraždil hlad,²⁵ zima, vyčerpanost a epidemie, na konci války pak vlna španělské chřipky.²⁶ Velkoměstský život, a to i středních a vyšších vrstev společnosti, pauperizovaných dobrovolnými a posléze nucenými válečnými půjčkami, se měnil ve stále těžší boj o prosté přežití. Právě tato tematika je i v našem svazku zastoupena řadou zajímavých příspěvků.²⁷

²⁴ Srovnej v tomto svazku MAREK PODLASKI, *Theateralltag im Ersten Weltkrieg. Die Berliner Metropole und die westpreußische Provinz* (s. 411–423).

²⁵ K otázce zásobování potravinami srov. příkladně pro Německo ARNULF HUEGEL, *Kriegsernährungswirtschaft Deutschlands während des Ersten und Zweiten Weltkrieges im Vergleich*, Konstanz 2003, zvl. s. 122–184; pro Vídeň MARION BREITER, *Hinter der Front. Zur Versorgungslage der Zivilbevölkerung im Wien des Ersten Weltkriegs*, Studien zur Wiener Geschichte. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 50, 1994, s. 229–267.

²⁶ K úmrtím civilního obyvatelstva (z odhadovaných 22 milionů lidských obětí si válka vyžádala život 13 milionů civilistů) v době války srovnej MASSIMO LIVI BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 211. K problematice zhoubné epidemie španělské chřipky NIALL P. A. S. JOHNSON – JUERGEN MUELLER, *Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 „Spanish“ Influenza Pandemic*, Bulletin of the History of Medicine 76/1, 2002, s. 105–115; ECKARD MICHELS, *Die „Spanische Grippe“ 1918/19. Verlauf, Folgen und Deutungen in Deutschland im Kontext des Ersten Weltkriegs*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 58, 2010, s. 1–33.

²⁷ Srovnej ANDREAS WEIGL, *Eine Stadt stirbt nicht so schnell. Demographische Fieberkurven am Rande des Abgrunds*, (Hrsg.) A. PFOSER – A. WEIGL, s. 62–71, a příspěvky v tomto svazku: JAN HORSKÝ, *První světová válka a populace velkoměst (příklad Prahy)* (s. 323–338); KAREL ŘEHÁČEK, *Válkou vyvolané populační proměny a jejich důsledky v Plzni v letech 1914–1918* (s. 375–395); BARTOSZ OGÓREK, *Scarred by War. Consequences of the Great War for the Population of Krakow – Anthropometric Evidence* (s. 359–374).

Ani snahy vojenské správy, nejen v rakouských zemích nabývající podoby militární diktatury, ani extrémní nouze a vyčerpanost společnosti však nemohly eliminovat městský politický život. V Rakousku politická sféra významně ožila již po úmrtí Františka Josefa. Celoevropsky pak politická angažovanost tradičních elit (včetně funkcionářů sociální demokracie) i nově nastupujících skupin a vrstev společnosti nabývala koncem války nových, občas dramaticky syrových a drsných forem boje o moc.²⁸ Proměna politického modu byla způsobena válečným vyvražděním podstatné části mladších příslušníků dosavadních politických elit, relativizací dosud bezpečných hodnot, otevřením dveří do aktivní politiky širšímu společenskému spektru „hráčů“ a ovšem i tím, že na politickou scénu vstupovali muži proznamenání fatální zkušeností běsu války.

* * *

Při koncipování konference jsme se pokusili formulovat několik bloků otázek, které se napříč regiony vztahují jak k výše naznačeným problémům, tak a zejména k obyvatelstvu velkoměst. Referáty, resp. následně do tisku odevzdané příspěvky na ně samozřejmě nemohly odpovědět syntetizující formou, ale podaly přinejmenším dílčí, k tomu či onomu velkoměstu vázaná vysvětlení. Jsme nadto přesvědčeni, že stojí za to se k těmto otázkám vracet v příštích výzkumech:

Nejprve se zeptejme: „**Kdo rozhodoval?**“ Jak města vkročila do války? Existovala vůbec nějaká státní či zemská politika, která by s předstihem definovala, do jaké míry lze z klíčových velkoměst čerpat kapitál i „lidský materiál“ a co je městům potřeba ponechat, aby mohla plnit svoji celospolečenskou/celostátní funkci? Vyvinula velkoměsta v létě a na podzim 1914 nebo alespoň později, když se ukázalo, že válka bude trvat dlouhou dobu, svoji vlastní strategii válečného přežití?²⁹ Nebo komunální sféra trvale jen ad hoc vykrývala finanční, hmotné i lidské ztráty?

Dále nás zajímá: „**Kdo odešel?**“ Vlastně vůbec nevíme, koho konkrétně (které profese, jak byly zastoupeny jednotlivé sociální vrstvy

²⁸ V našem svazku srov. analýzu brisantské situace v celoevropsky důležitém severoněmeckém přístavním centru CHRISTOPH STRUPP, *Der Erste Weltkrieg als Katalysator politischen und administrativen Wandels in Hamburg* (s. 113–140).

²⁹ Srovnej k tomu velmi instruktivní pasáže jednoho z klíčových příspěvků v tomto svazku: A. WEIGL, *Versorgungsnot* (s. 249–266).

nebo vzdělanostní skupiny) válka z města odvedla a začasté z celé řady důvodů (smrt na bojišti nebo úmrtí v důsledku zranění a omeocnění, léta v zajetí, dlouhodobý pobyt v zahraničí atd.) sem již nevrátila. Kupříkladu pro českou metropoli ani nevíme, kdo vlastně byli ti padlí a zmrzačení, kolik jich bylo, kterým sociálním skupinám a městským prostředím patřili? Přinejmenším pro Prahu se totiž ukázalo, že dojít na stávající pramenné základně k přesvědčivým výsledkům není v tomto směru snadné, resp. zatím snad ani možné.³⁰ Situaci dále komplikovala skutečnost, že řada vojáků byla povolávána do jednotek dle příslušnosti k domovské obci a nikoliv podle místa bydliště.

Třetí otázka směřuje k tomu, „**Jak válku zaplatila akademická a kulturní sféra**“? Do pole totiž – dobrovolně nebo nuceně – odcházelo mimořádně vysoké procento vysokoškolského studentstva a mladé velkoměstské inteligence, tedy sociální a profesní skupiny s mimořádným vlivem na utváření městského odborného, politického a kulturního života i kultivované intelektuální a obecné konsumpce. Jaké důsledky měl odchod těchto vzdělaných mladých mužů pro velkoměsta? Právě mladá inteligence, povolávaná do vojska většinou na důstojnické pozice, měla přítom ve všech armádách nadproporčně vysoké ztráty. Jak na to reagovala publicistika, jak městská kulturní a umělecká sféra?

Zeptejme se ovšem i na to, „**Kdo zůstal**“? Kým byla doplňována odborná „posádka“ velkoměst, aby udržovala jejich (přinejmenším technický) chod? Uvědomme si, že například v německém prostředí narukovala řada významných odborníků dobrovolně a hned v prvních dnech války. Jak potom ve městech probíhala výměna funkčních elit ve válečných letech? Zůstávalo rozhodování v komunální sféře především v rukou „starých“ a vojensky „nepoužitelných“ mužů? Jaké důsledky pak měla válka v oblasti zaměstnání žen, tedy jak ženské profesní emancipace, tak i ženského nuceného pracovního nasazení? A jak vůbec přežívalo válku městské obyvatelstvo? Otázka zaopatření obyvatelstva a jeho populačních proměn v době světové války byla tématem velké skupiny referátů a jedním z těžišť našeho setkání.

³⁰ Rozpis dobovým tiskem publikovaných seznamů padlých, postrádaných a zajatých vojáků se v důsledku informační heterogenity tohoto zpravodajství ukázal být pro metropolitní velkoměsto prakticky nerealizovatelný.

Položili jsme si ovšem také otázku, jaký dopad na vnitřní život a fungování samosprávy velkoměst měly zvraty v závěrečné fázi války. Přípravovala se velkoměsta válčících států na problémy přechodu k míru? O Praze víme, že zde – mj. s přípravou vyhlášení české samostatnosti, tedy v rámci kooperace radniční garnitury primátora Karla Groše s Národním výborem, sídlícím od léta 1918 v pražském Obecním domě – jisté přípravy probíhaly. Byla to výjimka, nebo hrály elity klíčových velkoměst ve chvíli rozpadu dosavadních říšských struktur ve státech ústředních mocností častěji takovouto „nadkomunální“ roli? Jak přinejmenším tam, kde „Velká válka“ nepřešla rovnou v občanskou válku, proběhla bezprostředně poválečná demilitarizace?

Tím vším se pak prolínají základní otázky: Je možno – napříč Evropou – najít „nadindividuální“, obecné rysy situací, problémů a jejich řešení v centrálních velkoměstech? Do jaké míry je možno válečnou situaci velkoměst komparovat v evropském měřítku? V čem spočívaly zásadní vnitřní rozdíly a v čem – navzdory rozdílnému ohrožení – je možno najít shody života velkoměst, ať již těch ležících „ve frontovém pásmu“, nebo oněch v hlubokém zázemí?

Symposium nabídlo publiku široké spektrum zajímavých referátů. Bohaté diskuse umožnily pokusit se o nadhled a o srovnání napříč regiony i přes hranice států. Díky spolupráci Archivu hlavního města Prahy s Akademií věd ČR, s Univerzitou Karlovou, s našimi vzácnými vídeňskými a frankfurtskými partnery a ovšem s celou řadou polských, německých, holandských, slovenských i českých referentek a referentů se tak otevřela možnost nahlédnout téma života a problémů velkoměst v běsu světové války na opravdu širokém evropském horizontu.

* * *

Řadu studií konferenčního svazku, který předkládáme odborné veřejnosti, uvádí tematicky velmi komplexní přehled bádání o evropských velkoměstech v epoše „Velké války“ z pera frankfurtského badatele o moderních dějinách našeho kontinentu, Christoha Cornelišena. Ve vědomí většiny veřejnosti a – bohužel – i nemalé části odborné historické obce se „to podstatné“ z první světové války odehrálo jen na západě Evropy. Příspěvek varšavských historiků Włodzimierze Borodzieje a Macieje Górného je proto „kompenzačně“ – s ohledem na východní a italskou frontu – zaměřen na vykreslení dramatické situace obyvatelstva i samospráv velkých měst, resp. zásahů státu

vůči městům v rozsáhlé oblasti mezi Adrií a Baltem, tedy ve „středovýchodní a jihovýchodní Evropě“.

Příspěvky Jany Konvičné a Davida Hubeného tematizují Prahu válečných a těsně poválečných let. Konvičná v přehledné studii popsala klíčové problémy města mezi mobilizací v létě 1914 a koncem války, resp. změnami na pražské radnici v době těsně poválečné. V centru pozornosti stály otázky zásobování, sociální a zdravotní péče. Autorka zdůraznila akceschopnost a kompetenci městské rady v nelehké době, jakož i schopnost města – před válkou v klíčových ohledech modernizovaného – financovat, zorganizovat a udržet jak (před)zásobení potravinami, tak stoupající objem zdravotní péče. Téma Prahy válečných let doplnil David Hubený, který ve své studii vysvětlil význam zajištění bezpečnosti v poválečné Praze v letech 1918–1920.

Vídeň, hlavní město habsburské říše, hrála jako svým způsobem směrodatný (nebo varovný) příklad velkou roli pro všechna ostatní města monarchie. Byla s nimi ostatně svázána početnými osobními pouty, jejichž báze sahala od vysoké politiky, byrokracie, žurnalistiky či akademické sféry až po dělnické a nejchudší zaměstnanecké vrstvy. Sto tisíc vídeňských Čechů nadto činilo v českých očích z Vídně jedno z největších českých měst. Alfred Pfoser a Andreas Weigl si rozdělili úlohy v tom smyslu, že první z nich se zaměřil především na konání vídeňské radnice a širší spektrum opatření komunální samosprávy, okolnostmi nucené pečovat nejen o stabilní vídeňské obyvatelstvo, ale i o 200 000 uprchlíků z Haliče a o masy zraněných vojáků, zatímco Weigl postavil do centra pozornosti klíčové zásobovací problémy, a to jak obecně, tak v mikrosondě do každodennosti obyvatelstva let války. Oba pohledy se pochopitelně překrývají. Autoři ukázali, že situace vídeňského obyvatelstva nabyla nejpozději od roku 1916 charakteru sociální krize. Těžké zásobovací problémy se snoubily s epidemií tuberkulózy a v roce 1918 španělské chřipky. Nejzřetelnější obětí válečné katastrofy se staly děti – i když se radnice intenzivně snažila jejich situaci alespoň mírnit.

Christoph Strupp převedl čtenáře do severoněmeckého Hamburku, přístavního velkoměsta s milionem obyvatel, druhého největšího – dosud samostatně spravovaného – města vilémovské říše. Válka přinesla Hamburku dílčí podřízení jeho senátu pruskému vojenskému velitelství v přilehlé Altoně, jednak svými pro město bolestivými důsledky zasáhla do tradičních struktur jeho správy. Vznikly čtyři specializované komunální komise, jejichž úkolem bylo zvládat

zásobovací a sociální problémy města. Válka ovšem proměnila i politickou atmosféru dosud elitně liberálního města, bylo nutno vzít na vědomí silné pozice sociální demokracie a započít s přípravou modernizace městské ústavy i volebního práva.

Sabine Mecking prozkoumala válečnou každodennost hlavního vestfálského města Münsteru. Pro toto stotisícové pruské (ovšem katolické) centrum s velkou vojenskou posádkou byla charakteristická silná militarizace převážně monarchistického prusko-nacionálního obyvatelstva a zejména městských elit. I když bylo již od roku 1916 zřejmé, jak strašlivou zátěž válka městu přinesla, zůstalo toto „provinční velkoměsto“ oddané císaři.

Frank M. Schuster zavedl čtenáře do textilně průmyslové metropole středního Polska, Lodže. Centrum zpracování a mezinárodního exportu bavlněných látek patřilo v roce 1914 k ruské říši. Válka uvrhla polsko-rusko-židovsko-německou Lodž do těžké hospodářské krize, město bylo záhy obsazeno německou armádou, která drsně vztáhla ruku na jeho ekonomický potenciál. Brutální okupace přinesla městu zásobovací, zdravotní a sociální katastrofy, z nichž se vzpamatovalo dlouho do meziválečné doby.

Dva příspěvky – Konrada Meuse a Łukasze Tomasze Sroky – tematizují situaci hlavního města Haliče, dvousettisícového Lvova. Město bylo již na počátku války dobyto ruskou armádou, vyrabováno a podrobeno těžkému okupačnímu režimu. Po necelém roce přešlo opět do rakouských rukou. Meus ukázal významnou roli obchodní komory pro znovuoživení lvovské ekonomiky po konci ruské okupace. Sroka podal stručný přehled dějin Lvova od 19. století i za ruské okupace a vysvětlil komplikované proměny polsko-ukrajinsko-židovského města. Nacionální konflikty v závěrečné fázi války vyústily v listopadu 1918 mimo jiné ve velký, mezinárodně intenzivně vnímaný protizidovský pogrom. Komplikovaná situace a vztahy města k novému polskému státu vedly po roce 1918 k tomu, že Lvov byl z klíčového města „degradován“ na běžné regionální centrum.

Nejdále na východ Evropy pohlédl v textu o ohromném a pro město i válečný průmysl ničivém, údajně protiněmeckém, reálně však xenofobním, obecně proticizineckém pogromu v Moskvě roku 1915 Victor Dönninghaus. Pramenně založená studie sleduje jak národnostní skladbu obětí tohoto excesu, který nakonec musela zastavit přivolaná armáda, tak okruh a mentalitu pachatelů a lhostejného, až aplaudujícího ruského publika.

Zásobovací tematika stojí v centru pozornosti v příspěvku Gabriely Dudekové, která systematicky prozkoumala situaci průmyslového, především však pro zásobování nedaleké Vídně klíčového hornouherského centra Prešpurku (dnes Bratislavy). Dudeková sleduje proces adaptování komunální samosprávy na válečný modus, administrativní zásahy státu a zásobovací nouzi. Pokládá přitom důraz na podstatné téma, které se objevuje i pro Prahu a Vídeň, totiž na samozásobení hladovějících měst – ať již dominantně v komunální režii (Praha), nebo s akcentem na aktivity obyvatelstva.

Zasvěcený znalec problematiky pražských vodovodů a kanalizací Jaroslav Jásek předložil důkladný obraz péče o pražskou potrubní infrastrukturu, pro stravovací i zdravotní situaci velkoměsta osudově významné a i v době války dobře zabezpečené. Kolekci studií k problematice zásobování a ekonomického zázemí měst uzavírá Stanislav Knob, který popsal specifika válečného života v ostravské průmyslové aglomeraci.

Blok studií o mortalitě, zdraví a populačních proměnách obyvatelstva velkoměst otevírá v našem svazku Jan Horský, který se zaměřil na populační proměny Prahy válečných let. Válka přímo připravila Prahu asi o 6 % mužů. Mortalita se obecně zvýšila ve válečných letech o 36 % a k tomu se během války narodilo zhruba o třetinu méně dětí než v roce 1913. Po válce ovšem – jak ukázalo sčítání lidu roku 1921 – velkoměsto regenerovalo podstatně rychleji než zbytek země. Do tradiční každodennosti se vrátila i většina žen, které musely za války nastoupit na mužská pracovní místa.

Düsseldorfský historik medicíny Jörg Vögele zkoumal pod provokativním – k dobové zdravotnické publicistice odkazujícím – titulem „válka je pro kojence prospěšná“ otázku kojenecké úmrtnosti. Válečnou problematiku v dolnorýnské metropoli přitom zasadil do celoněmeckého kontextu a do souvislostí vývoje porodnosti a kojenecké úmrtnosti od počátku 20. století. Velkým problémem byly choroby zažívacího traktu dětí, které nebyly kojeny, nýbrž živeny uměle. Jejich úmrtnost dosahovala až sedminásobku dětí kojeneckých. Válečná nouze o mléko radikálně zvýšila podíl matek kojících své děti. To paradoxně vedlo – právě v době nouze – k podstatnému zlepšení jejich zdraví. Drastický pokles porodnosti nadto vyvolal velkou společenskou podporu a pomoc kojencům a malým dětem obecněji. Zdravotní tematiku zvolil i Bartosz Ogórek, který se zaměřil na zdravotní stav a důsledky drastického válečného hladovění, resp. pracovního

přetěžování dětské a dorůstající populace v malopolském hlavním městě Krakovu.

Karel Řeháček s oporou ve svých důkladných výzkumech každodenního života válečných let v klíčovém českém zbrojním centru věnoval pozornost populačním proměnám válečné Plzně. Téma demografického vývoje a stavu zdravotní péče uzavřela Martina Halířová studii o nesnadném válečném soužití českého průmyslového města Pardubic s areálem vojenské barákové nemocnice.

Marek Podlasiak obohatil repertoár konference a svazku o kulturní dimenzi válečné každodennosti. S oporou v dnes již vlastně klasické Baumeisterově knize porovnal válečný divadelní život v císařské metropoli Berlíně s každodenností německého divadla v tehdy západopruské Toruni.³¹ Po šoku prvních válečných týdnů následoval rychlý návrat divadla k plnému provozu a poté již k trvalému rozkvětu zpolitizovaného a aktualizujícího divadla jako nástroje národní válečné propagandy. Z divadla se však postupně – zejména díky konjunkturu operet – stále více stávalo prostředím psychické relaxace širokých kruhů městského obyvatelstva.

Svazek uzavírají drobnější příspěvky věnované vybraným aspektům válečné doby z českých zemí. Milada Sekyrková se zaměřila na důsledky války pro české vysoké školy technického zaměření a konkrétně na tragický příběh profesora matematiky Františka Velíska, který padl již na samém počátku války, a Jiří Vlasák nabídl pohled na válečnou každodennost české metropole prostřednictvím unikátních zápisků pražského ševce Josefa Hrocha.

³¹ MARTIN BAUMEISTER, *Kriegstheater. Großstadt, Front und Massenkultur 1914–1918*, Essen 2005.

RESUMÉ

CHRISTOPH CORNELIßEN

Velkoměsta ve „Velké válce“ – přehled bádání

Príspevek s dôrazom na analytický prístup a srovnávací perspektívu približuje niekoľik základných témata z historiografických výzkumů evropských velkoměst jako zázemí, respektive „domácí fronty“ v období Velké války. V úvodu autor připomíná, že během stoletého období od konce tohoto válečného konfliktu byla velkoměsta předmětem bádání s rozdílnou intenzitou a na rozdílné úrovni. Jako základní témata vystupovaly do popředí otázky postavení těchto měst jako dopravních i komunikačních uzlů, center válečné průmyslové produkce, zázemí získávání vojenských sil, míst poskytujících i zdravotní zázemí válčícím stranám, ale i prostoru, jenž se stával cílem pro uprchlíky. Stoleté výročí první světové války vytvořilo podmínky pro vznik dalších studií k uvedenému tématu, neboť právě domácí fronta se stala jedním ze základních témat těchto výzkumů. Jejich těžištěm byla především problematika měst v Německé říši a způsob jejich prezentace se významně opíral o vizuální zpřístupnění.

Pro komparaci důsledků průběhu války na jednotlivá města je v příspěvku tematizována v první řadě otázka zničení prostoru měst v důsledku leteckých a dělostřeleckých útoků, otázka počtu lidských obětí, zasažení uprchlickými vlnami a okupace měst v přímé souvislosti se sociálními konflikty. Druhým sledovaným tématem je problém vlivu válečného konfliktu na pracovní trh v jednotlivých velkoměstech a v konečném důsledku na sociální situaci v nich. Ačkoli sledovaná města zažívala v ekonomické sféře podobný vývoj, byl s odlišnou intenzitou i časovým průběhem (změna výrobních programů, nedostatek surovin, nedostatek pracovních sil apod.), státní i komunální politika v různých evropských zemích na tuto situaci reagovala odlišně. Základním a společným problémem nepochybně bylo zásobování velkoměst potravinami. V neposlední řadě spojovala evropská velkoměsta v době první světové války i situace jejich kulturního života. Městské správy se snažily o normalizaci v této oblasti, která pomáhala stabilizovat celkovou situaci ve městech. Masivně se neprojevoval ani bojkot uměleckých děl z aktuálně znepřátelených států, respektive nevole s kulturními podniky pro okupační vojska. V tomto případě reagovalo obyvatelstvo spíše nepřímo.

WŁODZIMIERZ BORODZIEJ – MACIEJ GÓRNY

Mobilizace a okupace ve velkoměstech středovýchodní Evropy

Černovice (Чернівці), Lvov (Львів), Lodž (Łódź), Varšava (Warszawa), Kaunas, Vilnius a Riga patří k větším městům středovýchodní Evropy, která právě v letech 1914–1918 obě dramatické zkušenosti zmíněné v názvu přestála. Bezprostředně před vypuknutím Velké války a v jejích prvních týdnech zde došlo, stejně jako na dalších místech na územích mocností, které vedly válečný konflikt, k politické mobilizaci. Na rozdíl od Petrohradu, Berlína nebo Vídně spočívala především v ještě silnějším heterogenním charakteru těchto měst. Národnostní skladba hrála výraznou roli v reakcích na vypuknutí války i v procesu mobilizace, která paradoxně nevedla k homogenizaci obyvatelstva impérií, nýbrž k jeho segmentaci.

Jinou dramatickou zkušeností těchto metropolí byla okupace cizími vojsky, která vedla k jistému druhu „druhé mobilizace“ nejprve v prvních týdnech války v Černovicích a Lvově, pak roku 1915 v Lodži, Varšavě, Kaunasu a Vilnius, a nakonec roku 1917 v Rize. Protože dosavadní úřady a armáda byly evakuovány, rozvíjela místní společnost aktivity, jež měly za cíl především normalizaci napjaté situace a udržení sociálního řádu. Umožnit řízení a pokud možno nenásilné převzetí města přitom představovalo společný cíl okupantů a komunálních úřadů.

Autoři se v příspěvku pokusili na základě publikovaných a nepublikovaných pramenů sledovat, jak byly obě zmíněné mobilizace vnímány na místní úrovni a jaké strategie byly rozvíjeny, aby byla ve vztahu k měnící se státní moci uhájena suverenita městských elit. Současně byla analyzována nová rizika pro obyvatelstvo, stejně jako místní snahy tato ohrožení minimalizovat. V centru zájmu příspěvku stojí Varšava jako největší z měst, které bylo za války okupováno.

Autorské resumé

JANA KONVIČNÁ

První světová válka a pražská samospráva: nástin situace

Po uklidnění prvotní paniky vyvolané vypuknutím první světové války se pražská samospráva soustředila na zajištění plynulého zásobování obyvatelstva a pomoc mobilizovaným vojákům a jejich

rodinám. Právě aprovizace a pomocná válečná činnost představovaly během celé války hlavní úkoly pražské samosprávy. K jejich plnění bylo zřízeno Ředitelství zásobovací a přijímací komise, jehož agendu zajišťovala od srpna 1915 kancelář Aprovizačních ústavů královského hlavního města Prahy, a Hospodářská pomocná úřadovna královského hlavního města Prahy. Nové situaci se musel přizpůsobit i chod magistrátu. Přes veškeré snahy zastupitelstva se situace na trhu s potravinami postupně zhoršovala, což vedlo k regulaci jejich prodeje a vlastním aktivitám obce v oblasti jejich výroby i prodeje. Zhoršující se životní podmínky pak stavěly samosprávu před problém postarat se o narůstající počet chudých a nezaměstnaných obyvatel města, ke kterým přibyl značný počet uprchlíků z obsazených území monarchie, především z Haliče. Velkou výhodou Prahy proti jiným metropolím byly dobré hygienické podmínky, díky kterým se ve městě nerozšířily žádné epidemie – až na španělskou chřipku, která do Prahy dorazila v září 1918.

Válka zasáhla i do činnosti pražského zastupitelstva. Volby do zastupitelského sboru byly na podzim 1914 zmrazeny a složení sboru obecních starších tak odpovídalo až do konce války výsledkům doplňovacích voleb z podzimu 1913; obdobně zůstal ve své funkci také starosta a členové městské rady. Pravomoci zastupitelstva byly omezeny ve prospěch městské rady a jejího prezidia a samotný zastupitelský sbor byl svoláván až do ledna 1917 – i přes protesty zastupitelů – jen výjimečně. V listopadu 1918 Národní výbor československý pražské zastupitelstvo nečekaně rozpustil a místo něho zřídil Správní sbor hlavního města Prahy, jehož hlavním úkolem bylo dovést Prahu k řádným volbám.

Autorské resumé

DAVID HUBENÝ

Zajištění bezpečnosti v poválečné Praze v letech 1918–1920

Příspěvek pojednává o obtížích Policejního ředitelství v Praze, které se na konci první světové války potýkalo s několika problémy: převratem, jehož se část policistů aktivně zúčastnila, poválečným a poprevratovým chaosem a z toho vyplývajícím poklesem vážnosti úřadů jako celku a s celkovým nedostatkem mužstva, neboť v dřívějších letech byli mnozí policisté posláni na fronty, kde mnozí padli,

jiní byli zmrzačeni, nebo se teprve vraceli domů. Policejní ředitelství přitom muselo poskytovat ze svých nedostatečných personálních zdrojů kádry pro nově budované státní policejní úřady v pohraničí, jakož i na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Vzdor personálním, finančním a materiálním obtížím se však policejnímu vedení a jemu podřízenému mužstvu podařilo v hlavním městě nového státu udržet přijatelný pořádek a bezpečnost, ba co více: z úřadu vytvořit republice loajální bezpečnostní oporu, která se postupně dokázala připravit i na zkoušku nejtěžší, generální stávkou v prosinci roku 1920.

Autorské resumé

ALFRED PFOSER

Vídeňská radnice za první světové války

Vývoj komunální správy a politiky ve Vídni za první světové války ovlivnil zásadním způsobem její starosta Richard Weiskirchner, představitel křesťansko-sociální strany, zvolený do čela města již roku 1913, jehož význam v politickém životě překračoval hranice města. S počátkem války se ve Vídni výrazně omezila městská samospráva. Z iniciativy Weiskirchnera byla vytvořena tzv. „Obmännerkonferenz“, v níž měly zastoupení všechny politické strany, včetně opozičních sociálních demokratů, a která po celou dobu války formovala městskou politiku. Toto rozložení politických sil ve vedení města za války výrazně ovlivnilo poválečný politický vývoj Vídně.

Paradoxem války se stal výrazný nárůst počtu obyvatel, navzdory okolnosti, že část mužské populace odcházela na frontu. Město se stalo cílem migrantů, centrem vojenských kasáren, lazaretním městem a střediskem válečného hospodářství. Přes nárůst obyvatel se město potýkalo s nedostatkem pracovních sil; řešilo jej hlavně zaměstnávání žen nebo osob v důchodovém věku. Řada profesí (např. učitelé) byla pověřována novými úkoly. Nedostatek pracovních sil se projevil i se vznikem nových úřadů, které měly napomoci zvládnout nové úkoly městské správy v oblasti sociální péče a hospodářství.

Vídeň v době předválečné vystupovala i v roli „podnikatele“, a to díky komunalizaci infrastruktury města, která ovšem nadále fungovala v tržním liberálním prostředí. S počátkem války se změnila i tato situace, neboť válečné hospodářství vyžadovalo zásahy státu. Tato regulace, např. v oblasti zásobování Vídně, však nepřinášela zásadní

výsledky. V druhé polovině válečné etapy proto vídeňská městská správa reagovala opatřeními, která jsou charakterizována jako „válečný socialismus“.

Také v oblasti sociální péče existovaly problémy; před válkou přijatý zákon, který řešil sociální podporu vyplácenou v souvislosti s válečným konfliktem, vnášel svou nejednoznačností do této oblasti určitý chaos. Město, které bylo za války zapojeno i do systému distribuce státní podpory, bylo v souvislosti s výrazným nárůstem potřebných zatíženo i tímto problémem. Vedle toho město disponovalo i vlastní komunální sociální péčí. Ta se opírala o finance získávané soukromými subjekty, město se pak staralo o distribuci financí a kontrolu rozdělování.

Válečný konflikt přišťřil také tradiční problém vztahu majitelů domů a nájemníků. Město reagovalo příspěvků na bydlení pro potřebné, intervencemi v oblasti komunálního bydlení. Tlak na byty vytvářel nejen příliv utečenců, ale také například nárůst byrokratického aparátu. Před válkou běžná výměna bytů byla prakticky zastavena. Město proto za války pro řešení bytových problémů zřídilo zvláštní úřad. Postupně byla zmrazena výše nájmu a rozšířena zákonná ochrana nájemníků. Řada těchto krizových opatření správy města pro oblast bytového hospodářství zůstala zachována i po válce.

Válka přinesla obyvatelům Vídně řadu materiálních problémů, ale omezila také jejich pohyb mimo město, takže řada z nich se cítila ve městě uvězněna a zapomenuta za strany vlády i městské správy. Nálada ve městě byla v mnoha ohledech agresivní. Dlouhotrvající konflikt vytvářel podhoubí nejen pro národnostní střety, ale vyvolával i antisemitské nálady. Výrazně se zhoršil zdravotní stav obyvatel a narostla i úmrtnost. Obzvláště byla zasažena dětská populace, která si důsledky válečné podvýživy nesla hluboko i do času poválečného.

CHRISTOPH STRUPP

První světová válka jako katalyzátor politické a administrativní změny v Hamburku

Pokud se podíváme z hlediska srovnávací perspektivy na historii velkoměst za první světové války – v německé říši i mimo její teritorium – vystupují do popředí nejprve četné společné znaky, které ovlivnily vývoj politiky, hospodářství, společnosti a kultury: připomenout

je třeba individuální i kolektivní zkušenost lidí a její privátní i veřejné formy projevu, změny, resp. přizpůsobení se správě a transformace v politických strukturách vynucené válkou, stejně jako nové výzvy pro hospodářskou, zásobovací a sociální politiku. Současně však ve městech dále působila také místní specifika, která ovlivňovala způsoby reakce institucí, jež v období války vykonávaly správu. To platí také pro Hamburk, druhé největší město císařství, které bylo politicky samostatné, orientované na tradici a zaměřené na obchod a lodní dopravu.

Jak ozřejmují témata, která jsou ve studii načrtnuta, místní a tradiční prvky převládaly, když Hamburčané měli ještě pro své jednaní svobodu a mohli sami rozhodovat – jako např. organizace „hamburské válečné pomoci“ nebo pomoc válečným invalidům, významně ovlivněné laickou iniciativou. Během války se ovšem tato svoboda rozhodování stále více ztrácela: v důsledku zásahů zastupujícího generálního velitelství (Generalkommando) v Altoně jako „paralelního“ senátu, závislosti na centrálních institucích v Berlíně, které řídily hospodářství a zásobování, a obecně v důsledku vývoje hospodářské a zásobovací situace, který bylo stěží možné z Hamburku ovlivnit.

Při pohledu zpět působila válka jako katalyzátor politických a administrativních změn, které byly z velké části pod tlakem poměrů provedeny neplánovaně. Tyto změny byly záměrné a zdánlivě ospravedlnitelné u části liberálního měšťanstva a samozřejmě v oblasti politických reforem u sociální demokracie. Plánovaná, ale v důsledku války dočasně odsunutá na druhou kolej byla změna také v organizaci správy, o níž se intenzivně diskutovalo již před rokem 1914. Naproti tomu vynucený masivní hospodářský propad a jeho sociální důsledky, které působily ještě dlouho po roce 1918, byl pocítován jako katastrofa.

Autorské resumé

SABINE MECKING

Válečná každodennost ve Vestfálsku: Provinciální hlavní město Münster za první světové války

První světová válka ovlivnila a změnila všechny oblasti veřejného života. Výrazně zasáhla nejen odvedené mladé muže, ale také doma zanechané ženy, děti a starce. Zatímco starší bádání se zaměřovalo především na národní politiku, zážitky z fronty a vraždění

na válečných polích, v novějších studiích vstupuje do zorného pole historiků také každodennost ve městech a obcích mimo frontu. Příklad Münsteru dovoluje nahlédnout do veřejného života města, které leželo v bezpečném zázemí vzdáleném několik stovek kilometrů od západní fronty, zároveň se ovšem jako velké posádkové město a hlavní město provincie Vestfálsko bezprostředně podílelo na válečném dění.

Vestfálské velkoměsto hrálo jako logistické centrum důležitou roli jak v oblasti udržení bezpečnosti a pořádku na „domácí frontě“, tak také v zásobování západní fronty. Příspěvek objasňuje, kdo byl odpovědný [místně příslušný] za udržování bezpečnosti a pořádku a za zásobování obyvatelstva a jak byly v městské samosprávě nahrazovány chybějící odborníci. Dále je zkoumáno, komu ve městě příslušela interpretace smyslu a cílů války. Studie ukazuje, že válkou podmíněný vývoj v Münsteru byl sice silně ovlivněn všeobecnými podmínkami panujícími v celém Německu. Zároveň ovšem místní specifické politické a socioekonomické poměry – poloha města stranou od průmyslových oblastí v Porýní a v Porúří, katolické prostředí, převaha služeb nad výrobou, silná militarizace obyvatelstva, výrazné zastoupení vzdělaných vrstev (úředníci, studenti, zaměstnanci univerzity) – vedly k tomu, že obyvatelé Münsteru zastávali ve srovnání se zbytkem země v posledních válečných měsících značně odlišné názory.

Ani to, že od roku 1916 se drasticky zhoršovala zásobovací situace, ani vysoké osobní a materiální válečné ztráty nevedly ve městě k větším nepokojům provázeným výtržnostmi. Samozřejmě i v Münsteru prvotní válečné nadšení brzy opadlo a nakonec bylo vystřídáno všeobecnou touhou po míru, ovšem ne za každou cenu. Městské elity a většina obyvatelstva až do konce války věřily, že míru lze dosáhnout vystupňováním válečného tažení.

Autorské resumé

FRANK M. SCHUSTER

Mezi paralýzou, krizí a pozdvižením: průmyslové město středního Polska Lodž v proměnách let 1914–1918

Polyetnické, multikonfesijní a určitým způsobem také multikulturní město Lodž, ležící v centrální oblasti Polska a představující

významné středisko textilního průmyslu, bylo první světovou válkou citelně zasaženo. Město bylo po kolapsu a rozvrácení svého průmyslu na počátku války hospodářsky paralyzováno, neboť politika německých okupantů zacílená na obstarání a vyčerpání surovin znemožnila obnovu průmyslového podnikání, což mělo katastrofální důsledky pro obyvatele města. Na místní obyvatelstvo, skládající se především z přistěhovalců polského, židovského a německého původu, kteří byli většinou usedlí ve městě maximálně po tři generace, nahlížela ruská i německá armáda stejně nedůvěřivě, i když z různých důvodů a v různých souvislostech. Naděje a očekávání, které v Lodži minimálně Němci a Židé vkládali do německé okupační moci, se neměly naplnit. Nakonec tito okupanti nevyřešili žádný akutní problém, s nímž byli ve městě konfrontováni, ani zásobování potravinami, ani epidemie a už vůbec ne pracovní síly. Důvodem neúspěchu okupační politiky bylo chybné vnímání situace, determinované stereotypním způsobem nazírání. Místo aby německí důstojníci, vojáci a úředníci hledali příčinu problémů v katastrofální situaci civilního obyvatelstva, k níž významně přispěli, spatřovali ji, determinováni svým pocitem kulturní a morální nadřazenosti, v potvrzení svých xenofobních, antislovanských a antisemitských představ o místním obyvatelstvu.

Paradoxem je, že doba okupace nabídla různým skupinám obyvatelstva možnost se kulturně a politicky rozvíjet. To vedlo k růstu napětí uvnitř jednotlivých skupin obyvatelstva a mezi nimi navzájem, které sílilo ještě i tím, že okupanti nerozuměli vztahům panujícím ve městě. Tento rozvoj představoval v každém případě pro různé osoby a skupiny žijící v Lodži možnost vyjasnit si vnímání sebe sama a zařadit se nově do rychle se měnícího světa. Křehká rovnováha mezi etniky, která určovala po dlouhá léta život ve městě, se vlivem války neztratila zcela, za což lze vděčit pragmatismu obyvatel Lodže, který nakonec převážil.

Autorské resumé

KONRAD MEUS

Obchodní a průmyslová komora ve Lvově v období první světové války

Lvov byl nejdůležitějším městem habsburské říše, které bylo v prvních měsících Velké války obsazeno ruskou armádou a okupované

jejími vojáky až do června roku 1915. Poté co Rakušané získali město zpět, zahájili proces restaurace místních společensko-hospodářských poměrů, které byly v době ruské správy postiženy útlumem. Jedna z nejdůležitějších institucí, která při tom hrála významnou roli, byla obchodní a průmyslová komora, založená již v polovině 19. století. V letech 1916–1918 představovala základ hospodářského fungování města. Mezi úkoly, které byly svěřeny do její kompetence, je třeba mimo jiné uvést zásobování místních podnikatelů surovinami nezbytnými pro pokračování průmyslové i řemeslné výroby. Tato činnost měla zvláštní rozměr v kontextu limitů spojených s válečnými aktivitami a konverzí hlavních hospodářských odvětví pro potřeby vojenské. Mimoto Lvovská komora působila jako prostředník mezi správou a celostátními institucemi na straně jedné a továrníky a obchodníky na straně druhé v procesu získávání zaměstnanců na území polského království, které se od roku 1915 de facto nacházelo částečně pod správou Německa i Rakousko-Uherska. Tato opatření měla za cíl zajistit haličskému průmyslu výrobní kapacitu, která byla významně oslabena mimo jiné s ohledem na odvody celých ročníků mužů do císařsko-královské armády.

Je třeba také připomenout, že mezi problémy, kterými se představitelé Lvovské obchodní a průmyslové komory museli zabývat, byla také skutečnost, že část jejich členů byla roku 1915 odvezena jako váleční zajatci do Ruska, což nezůstalo bez vlivu na zmíněnou instituci v době první světové války.

Autorské resumé

ŁUKASZ TOMASZ SROKA

Elity ve Lvově za první světové války

Lvov za první světové války lze vnímat jako zajímavou badatelskou laboratoř. Na počátku války zde žilo 206 000 obyvatel. Město požívalo status hlavního města rakouské provincie, která se nazývala Halič. Jednalo se o nejvýznamnější a nejlidnatější město v severovýchodní oblasti habsburské monarchie. Nicméně se jednalo o město často podceňované, jemuž byla přisuzována okrajová role. Kolem roku 1910 tvořili ve Lvově římští katolíci 51,17 % obyvatelstva; kromě nich zde žili i zástupci dalších konfesí: 27,84 % židů, 19,07 % pravoslavných, 1,5 % evangelíků a 0,42 % dalších vyznání a ateistů.

Obyvatelstvo arménského původu mělo významný vliv v ekonomice, ale víc a víc se asimilovali v rámci polské kultury. Díky této etnické i náboženské variabilitě existoval v této lokalitě tvořivý ruch a pozitivně vnímané soupeření i kooperace. Nicméně konflikty narůstaly zvláště v případech konfliktních zájmů politických, náboženských a národnostních skupin. Vypuknutí války vytvořilo situaci, kdy všechny národnosti ve městě uvěřily, že se před nimi objevují nové perspektivy. Svým způsobem to bylo velmi naivní a vycházelo to ze skutečnosti, že tisíce lidí vnímaly vypuknutí války nikoliv jako nebezpečí, ale především jako „šanci“. Nepochybně právě v tom spočíval rozdíl mezi obyvateli této části Evropy a jiných regionů. To vytvářelo podmínky pro vznik obrazu východních národů na západě – byly vnímány jako národy, které způsobují potíže a ohrožují evropský pořádek a prosperitu, což bylo většinou aplikováno na Poláky. Stojí ovšem za povšimnutí, že po zahájení druhé světové války bylo veřejné mínění jednoznačně odlišné. Avšak události první světové války donutily reprezentanty polských, židovských a ukrajinských elit revidovat dřívější unáhlené názory. Závěr vojenského konfliktu vyústil ve větší či menší zklamání všech, zvláště Poláků.

Autorské resumé

VICTOR DÖNNINGHAUS

Rozpoutala se frustrace celé metropole – protiněmecké pogromy v Moskvě v květnu 1915. Pachatelé – oběti – diváci

V květnu roku 1915 proběhly v Moskvě protiněmecké pogromy: více než 700 obchodů, skladů a bytů, v nichž podnikali a žili Němci, bylo vypleněno. Vedle frustrace v důsledku porážek na frontě přispíval ke vzniku nenávisi vůči Němcům tisk, protože vedl štvavé kampaně proti všemu německému. Nadto se vyhrotily protiněmecké nálady, když se náhle zhoršila zásobovací situace moskevského obyvatelstva. Zároveň se v případě pogromů nejednalo jen o formu národního protestu, nýbrž také o protest sociální, neboť obraz „německého“ byl často vnímán jako „kupecká“, vlastní „rusko-německá“ vláda, která byla činěna odpovědnou za chudobu obyvatelstva. Následně po pogromech zesílily ty politické strany, které zastávaly linii pokračování války. Ruští podnikatelé ze zkázy profitovali, protože jejich němečtí konkurenti zmizeli. Obyvatelstvo, které dalo průchod

své frustraci, muselo však ještě více než před událostmi z května roku 1915 trpět vysokými cenami a nezaměstnaností.

Autorské resumé

ANDREAS WEIGL

Potíže v zásobování. Následky války jako výzva pro komunální a státní správu v c. k. hlavním a rezidenčním městě Vídni v první polovině války (srpen 1914 – léto 1916)

První světová válka spadá do období křesťanskosociální dominance ve vídeňské městské vládě (city government). Ta byla poznamenána velkou komunalizací (communalisation), v jejímž rámci ale sociálněpolitická opatření a přímé zásahy do fungování trhu nehrály větší roli. S vypuknutím první světové války však zůstala tato politika, i když nikoliv přímo, zachována. Brzy bylo stále patrnější nedostatečné zásobování potravinami a topivem. Protože dovozy z Uherska byly drasticky sníženy a také proto, že předlitavské zemědělství postrádalo mužské pracovní síly, stával se problém výživy stále naléhavějším. V této situaci byla městská vláda (city government) v čele se starostou Weiskirchnerem nucena již v prvních dvou letech války přidělit městské správě úkoly, které dalece přesahovaly její původní sféry činnosti. Důsledkem bylo významné rozšíření výkonu komunální správy, které s ohledem na nedostatečné dovozy představovalo spíše nouzovou správu než efektivní zásobovací management a pomalu se také mezi zástupci vysoké byrokracie postaralo o změnu jejich pohledu na situaci ve smyslu „válečného socialismu“.

Autorské resumé

GABRIELA DUDEKOVÁ

„Naši“ a problém zásobovania. Snahy o samozásobitelský charakter Prešporoka/Bratislavy a ďalšie spôsoby adaptácie mestskej komunity vo vojnovom režime

Prešporok ako jedno z najvýznamnejších priemyselných a dopravných centier Uhorska a sídlo Prešporskej župy bolo zároveň administratívnym, obchodným a migračným centrom produktívneho agrárneho regiónu, čo mu zabezpečovalo dostatočnú potravinovú

a surovinovú základňu. Tretia najväčšia stála vojenská posádka v Uhorsku znamenala pre mesto jednak výhodu v podobe dodávok pre armádu, na druhej strane ale aj ekonomicko-logistickú záťaž, čo sa výrazne prejavilo hneď v prvých mesiacoch Veľkej vojny.

Centralizácia a zásahy štátu do oblasti zabezpečovania surovín a ich spotreby podstatne narúšali pomerne vysoký samozásobiteľský charakter Prešporka. Dosadenie štátnej správy (v podobe vládneho komisára, centralizujúceho moc nad mestom i župou) a ďalšie štátne zásahy znamenali oklieštenie mestskej samosprávy. Členovia mestskej rady opakovane žiadali o návrat kompetencií, najmä v oblasti zásobovania a regulovania hospodárenia so surovinami a nedostatkovým tovarom.

Postupne si mestské orgány vytvorili určité mechanizmy na čiasťočné zvládanie ekonomickej a zásobovacej krízy s cieľom zabezpečiť základné potreby a udržať sociálny zmier, ktoré môžeme hodnotiť ako stratégiu prežitia mestskej komunity. Podstatným bola pritom aj špecifická geografická a kultúrna pozícia mesta na hranici Predlitavska a Uhorska.

K faktorom radikalizácie obyvateľstva a zmenám lojalít v priebehu vojny, najmä v jej záverečnej fáze, patril práve nedostatok základných potravín a surovín. Mesto – respektíve jeho oficiálni predstavitelia – navonok deklarovali identitu vlastnej komunity a lojalitu voči vlasti, ale v diskurze o ekonomicko-zásobovacích problémoch, bol pojem „naši“ účelovo napĺňaný rôznym obsahom s cieľom protekcionistickej politiky.

Rozpor medzi lojalitou deklarovanou mestom navonok, a identitami jednotlivých etnických a sociálnych skupín, sa vypuklo prejavilo v závere vojny a v prechodnom období na prelome rokov 1918 a 1919, keď sa rozhodovalo, či bude mesto patriť k Maďarsku ako následníckmu štátu Uhorska, alebo k novovzniknutej Československej republike.

Autorské resumé

JAROSLAV JÁSEK

Vodovody a kanalizace na území válečné Prahy a v okolních obcích – jejich provoz a kvalita

Před začátkem první světové války dokončilo královské hlavní město Praha dvě hlavní stavby, a to základní kanalizační síť včetně

mechanické čistírny odpadních vod (spuštěno v roce 1906) a nový zdroj kvalitní pitné vody spolu s její dopravou do pražské aglomerace a základním rozvodem ke spotřebitelům (v provozu od ledna 1914). Tyto stavby, které měly počátek na sklonku 19. století, byly motivovány nevyhnutelnou změnou hygienických poměrů. Vyřešení tzv. kanalizační otázky bylo zásluhou věhlasného odborníka, Angličana v německých službách Williama Heerlein Lindleye, který s pomocí domácích odborníků vytvořil dodnes funkční kanalizační systém. Tzv. vodárenskou otázku dořešil další odborník evropských parametrů Adolf Thiem z Lipska. Využil podzemní vody v Pojizeří, kterou z Káranské vodárny čerpal na území pražské aglomerace.

Do takto připravené Prahy „přišla“ světová válka se všemi svými negativy. Vybudovaná technická zařízení se kladně projevila v nízkém výskytu infekčních onemocnění. Kvalita pitné vody byla tak vysoká, že nebylo třeba použít hygienické zabezpečení chlorem, vápněním se upravovaly pouze čistírenské kaly přepouštěné do kalových lodí, které toto hnojivo dodávaly zemědělcům na sever od Prahy. Občasné krátkodobé problémy s nedostatkem dělníků a v zásobování uhlím pro energetické zázemí čerpacích stanic v zásadě neovlivnily kvalitu kanalizačních služeb. Kanalizační dozorcí také kontrolovali stav žump v místech, která ještě nebyla napojena na kanalizaci, a poučovali majitele příslušných nemovitostí o zdravotních předpisech při výskytu střevního tyfu.

Praha a okolní obce, přestože měly k dispozici Káranskou vodárnu, nechávaly v provozu i své původní zdroje, pokud splňovaly parametry předepsané pro pitnou vodu. Vznikl jakýsi systém nouzového zásobování vodou, který byl později uplatněn i za druhé světové války, ale také v rámci civilní obrany v období studené války po roce 1948.

I když to samozřejmě původně nebylo záměrem, události první světové války tato díla důkladně prověřily. Praha obstála a potvrdila nastoupenou cestu k moderní metropoli.

Autorské resumé

STANISLAV KNOB

Ostrava ve válce: příklad průmyslové aglomerace

Ostravsko bylo velice důležitou hospodářskou oblastí již v 19. století a jeho význam pro vedení moderní války, která se odehrávala, resp. rozhodovala nejen na frontách, ale také v továrnách v zázemí,

byl pro Rakousko-Uhersko naprosto neoddiskutovatelný. Na jedné straně umožnila válečná výroba určité části mužů vyhnout se bojům na frontě, na druhé straně však byla tato skutečnost vykoupena vysokým pracovním nasazením a velice těžkými pracovními podmínkami, ztěžovanými také silnými problémy se zásobováním. Odpor proti pracovnímu bezpráví byl brzděn nejen omezením občanských práv v celé monarchii, ale navíc také vyhlášením stanného práva v oblasti z důvodu blízkosti fronty a zařazením Ostravy do užší válečné zóny (spojené také s přesunem vojenského velení z Krakova a později také množství vojáků ze Lvova do Ostravy) a posléze také v důsledku zvyšujícího se počtu demonstrací a stávek. Ke konci války byla situace zoufalá. Na Ostravsku proběhly jedny z největších nepokojů v celém mocnářství, které si vyžádaly i oběti na životech. Cesta k Československu nebyla na Ostravsku jednoduchá vzhledem k národnostně smíšenému charakteru obyvatelstva, přičemž Němci neuznali vznik nové republiky a vyžadovali připojení k Německu, zatímco nově vzniklé Polsko si dělalo nároky na připojení Těšínska. Po válce zůstalo na Ostravsku fyzicky značně vyčerpané obyvatelstvo a intenzivní výrobou znehodnocené strojní vybavení, které bylo nutné orientovat zpět na mírovou výrobu. I přes tyto překážky na tom nebyl ostravský průmysl po válce nejhůře.

Autorské resumé

JAN HORSKÝ

První světová válka a populace velkoměst (příklad Prahy)

O povaze dopadu válečných ztrát na obyvatelstvo Prahy (stejně jako celých českých zemí) lze v makroanalytické rovině vypovídat především zprostředkovaně porovnáním dat ze sčítání lidu z roku 1910 a 1921. Makroanalytická data sčítání lidu z roku 1921 nám jen zprostředkovaně umožňují učinit si představu o tom, jak byla Praha ve válečných letech zasažena válečnými ztrátami. Lépe se z nich dá usuzovat o dlouhodobějších dopadech války. Porovnání pražských poměrů s obrazem celé populace českých zemí ukazuje, že Praha díky imigraci po válce rychleji vyrovnala narušenost věkové struktury (chybějící padlí muži). Přes toto rychlé vyrovnávání oslabení některých věkových skupin mužů zůstávalo v Praze patrně více žen na profesních pozicích, do nichž se asi dostaly díky válce, než ve zbytku

české populace. Pokud jde o jeden ze základních rysů přechodu k novému demografickému režimu, totiž o kontrolu plodnosti v manželství, válečný propad porodnosti patrně nikterak bezprostředně nezintenzivňoval tuto změnu. Plodnost v manželství byla zjevně kontrolována již přinejmenším od začátku 20. století a po značném poklesu počtu porodů zejména ke konci války se pražská populace zhruba vrátila zpět k předválečným hodnotám. Válka v Praze naopak umocnila postupné pronikání žen do některých povolání (příkladem je úřednictvo). Vzhledem k tomu, že v mnoha případech se zaměstnání žen pojilo s jejich celibátem, neměl nárůst počtu zaměstnaných žen v této době bezprostřední vliv na úroveň specifické manželské plodnosti.

Autorské resumé

JÖRG VÖGELE

„Válka je pro děti dobrá!“ Kojenecká úmrtnost a péče o kojence v německých velkoměstech za první světové války (město a správní okres Düsseldorf)

Vysoká kojenecká úmrtnost byla v minulosti tradičně považována za nevyhnutelnou. To počátkem 20. století změnilo obavy vyvolané klesající porodností, že budoucnost Německa je vzhledem k tomuto demografickému trendu v hospodářském a vojenském ohledu ohrožená. (Obzvláště kojenecká úmrtnost byla v mezinárodním srovnání, zejména v porovnání s Francií a Anglií, extrémně vysoká. Tímto jevem byla postižena především velká města.) Z tohoto podhoubí vzešla vlna zakládání kojeneckých zaopatřoven (Säuglingsfürsorgestellen). Mnohde byly zřizovány městskými samosprávami nebo měšťanskými spolky. Zejména v Berlíně, Düsseldorfu a Mnichově. V Düsseldorfu založil Arthur Schlossmann, sociální pediatrik a ředitel tamní dětské kliniky, v roce 1907 Spolek pro péči o kojence ve správním okrese Düsseldorf.

Vzhledem k prominentní roli nemocí zažívacího traktu, které představovaly hlavní příčinu úmrtí kojenců, byl způsob výživy identifikován jako klíčový faktor pro přežití, resp. pro zdravý vývoj kojenců. Protože úmrtnost dětí živěných z lahve byla sedmkrát vyšší než u dětí kojených, stala se jádrem hnutí za kojeneckou péči propagace kojení, podpořená tzv. prémie pro kojící matky (Stillprämien).

V následujících letech se zdraví kojenců, vzhledem k dalšímu poklesu porodnosti a drastickým ztrátám na životech způsobeným první světovou válkou, proměnilo v národní úkol. Arthur Schlossmann apeloval jménem Předsednictva německé společnosti pro pediatrii (Vorstandes der Deutschen Gesellschaft für Kinderheilkunde) na říšskou vládu, aby péči o kojenče zintenzivnila.

Druhá část příspěvku se na příkladu německých velkoměst a především Düsseldorfu zabývá dvěma vzájemně provázanými otázkami: Nejdříve je kojenecká péče a úmrtnost zasazena do historického rámce a je nastíněn jejich vývoj v Německu před vypuknutím první světové války. Následně je analyzováno, jak válka přispěla k rozšíření péče o kojenče a ke vzniku konkrétních zákonných opatření. Zavedením státního příspěvku pro kojící matky se podařilo posílit roli již existujících spolků pro péči o kojenče. Dávka byla ve shodě s nemo-censkými pokladnami vyplácena v rámci nově zřízené „říšské týdenní podpory“, a to zpravidla prostřednictvím městských kojeneckých zaopatřoven, což podstatně zvýšilo jejich vliv na matky. Následuje diferencovaná analýza vývoje kojenecké úmrtnosti v průběhu války. Přinesla válečná léta zásadní nárůst počtu kojených dětí a prodloužení doby kojení v německých městech s následným poklesem kojenecké úmrtnosti?

Takto lze objasnit, zda a jak dalece je oprávněné dobové hodnocení Marie Baum, vedoucí düsseldorfského spolku pro péči o kojenče, která prohlásila, že válka dokázala to, co se nepodařilo ani kampani na podporu kojení, ani premiím pro kojící ženy – návrat matek ke kojení: „říšská týdenní podpora a nedostatek mléka byly dobří vychovatelé.“ Anebo jak to pro Anglii moderněji a vyhoceněji formulovala historička Debórah Dwork: „War is good for babies and other young children.“

Autorské resumé

BARTOSZ OGÓREK

Poznamenání válkou. Důsledky první světové války pro krakovské obyvatelstvo – antropometrická zjištění

Zjevnými a přímými důsledky války byly pro obyvatelstvo oběti na lidských životech, přednostně mužů s brannou povinností. Takový pohled je ovšem jednostranný a ignoruje důsledky války pro masu přeživšího obyvatelstva. Dlouhotrvající podvýživa či dokonce

hladovění, stres související s každodenními zážitky a významné pracovní přetížení dotýkající se mládeže a žen mohly zásadně ovlivnit jejich další život a vést dokonce k větší úmrtnosti ve vyšším věku u skupin osob nejvíce poznamenaných válkou. Příspěvek zachycuje antropometrický impakt první světové války na zdravotní stav a spokojenost městské populace na základě zkoumání tělesných měř obyvatele Krakova v poválečném období a jejich srovnání v dlouhém časovém horizontu a na základě norem. Studie se soustředí na tři skupiny populace – na novorozence, chlapce školního věku (7–19 let) a brance (21 let) – za využití různých archivních pramenů poskytující informace o výšce a /nebo váze jednotlivců. Ve všech třech skupinách byly potvrzeny některé náznaky účinku nízkého standardu života na biologické charakteristiky populace.

KAREL ŘEHÁČEK

Válkou vyvolané populační proměny a jejich důsledky v Plzni v letech 1914–1918

Plzeň byla v letech 1914–1918 jedním z nejdůležitějších center rakousko-uherského zbrojního průmyslu. Na Škodovy závody a další strojírenské podniky byl ze strany armády veden trvalý tlak na zvyšování zbrojní produkce, zejména děl (horských, polních, lodních, mozdířů) a munice. To znamenalo jednak nutnost rozšíření a zefektivnění výroby, jednak potřebu velkého množství pracovních sil.

Z těchto důvodů se do Plzně během války stahovali dělníci z celé monarchie a růst počtu obyvatel města trvale rostl. Nárůst byl natolik masivní (v únoru 1916 žilo v Plzni 86 011 obyvatel, o rok později již 100 936 obyvatel), že mu nebylo možné přizpůsobit infrastrukturu města (civilní výstavba prakticky neprobíhala) a zabezpečit dostatečné zásobovací kapacity. Z těchto důvodů se obyvatelstvo Plzně potýkalo velmi záhy s nedostatkem potravin a dalších předmětů denní potřeby a s nedostatkem hygienicky nezávadných bytů a bylo vystaveno zdravotním rizikům plynoucím z hromadného ubytování a konzumace nekvalitních potravin. K tomu všemu je třeba připočítat ještě infekční nemoci, které do města přinášeli ranění či nemocní vojáci z fronty nebo uprchlíci z východních oblastí monarchie.

Celkový obraz Plzně let 1914–1918 je proto charakteristický neustále se zvyšujícím počtem obyvatel, přelidněností města a stupňujícím

se nedostatkem čehokoliv. Přes růst počtu obyvatel klesala porodnost, zvyšovala se úmrtnost novorozenců a dětí, mnozí chronicky podvyživení dospělí umírali předčasně na následky banálních onemocnění. Plzeňané byli svědky i účastníky všudypřítomných front na potraviny, oděvy, obuv, topivo či svítivo, stále více kolabujícího aprovizačního zásobování a projevů lidské beznaděje. Ta se po neúspěšných poklidných projevech v podobě demonstrací a stávek stále častěji měnila ve zlobu a hledání viníků. Docházelo k rabování obchodů, k drancování povozů s potravinami a k pouličním násilnostem. K největším v Plzni patřily události srpna 1917, k nejtragičtějším 21. června 1918, kdy během vojenského zásahu proti demonstrantům zemřelo šest dětí a mladistvých.

Přestože není možno nahlížet na období let 1914–1918 v Plzni pouze negativně a je třeba připustit i pozitivní vliv války na rozvoj města (překonáním stotisícové hranice se stalo regulérním velkoměstem) a zejména Škodových závodů, byly dopady války na obyvatelstvo města jednoznačně záporné. Důsledky války se na něm projevovaly nejenom okamžitě, ale s mnohými (zejména zdravotními či morálními) následky se Plzeňané vyrovnávali ještě mnoho let po jejím skončení.

Autorské resumé

MARTINA HALÍŘOVÁ

Soužití Pardubic a vojenské barákové nemocnice v době první světové války

Příspěvek se zaměřuje na život v Pardubicích v době první světové války. Město Pardubice bylo před první světovou válkou rostoucím průmyslovým městem s 21 369 obyvateli. Ve městě se nacházelo sedm základních a šest středních škol. Sídlila zde i vojenská posádka, jež se čile účastnila kulturního života ve městě. Po vypuknutí války, dne 2. srpna 1914, se město rozloučilo s dragounským plukem, který odešel na frontu. Hned v srpnu byly školní budovy využity pro zdravotnické účely, pro vyučování sloužil pouze jeden objekt, kde se musely všechny školy vystřídat. Škola U sv. Jana kapacitně nepostačovala, a tak byly pronajímány i jiné prostory ve městě, učilo se například i v kavárně U Zlaté štiky. V této době byl v Pardubicích zorganizován i kurz pro ošetřovatelky, jehož absolventky pak působily ve městě.

V listopadu 1914 bylo rozhodnuto, že v Pardubicích bude vybudována baráková nemocnice o rozloze 80 hektarů s 10 000 lůžky. Nová nemocnice byla otevřena dne 14. června 1915. Po otevření nemocnice začal erár postupně uvolňovat některé zabrané školní budovy a pro své účely si ponechal pouze tři školní budovy.

Příspěvek dále popisuje podobu barákové nemocnice, jež byla rozdělena na pět oddělení. Pro lepší orientaci stavitelé rozlišili jednotlivá oddělení barevně. Nemocnice se nacházela v blízkosti železniční nádraží a procházely jí železniční koleje, zároveň se zde nacházelo pět samostatných nádraží sloužících pro příjem raněných. Areálem zdravotní instituce vedla tzv. nečistá kolej, po níž přijížděly vlaky s raněnými, a tzv. „čistá kolej“, sloužící pro zásobování a odvoz rekonvalescentů. V nemocnici se nacházelo i infekční oddělení, při němž fungovala bakteriologická stanice. Poblíž areálu byl otevřen nový vojenský hřbitov, rozdělený dle vyznání zemřelých, kde se nacházely i hroby tureckých důstojníků.

Rozsáhlý areál barákové nemocnice zkomplikoval život ve městě a především zásobovací situaci. Již v roce 1915 vypravilo městské zastupitelstvo do Vídně deputaci žádající o lepší zásobování města. První větší kritiky provozu barákové nemocnice se začínají objevovat v tisku v roce 1917. Ačkoliv se město snažilo čelit podvýživě obyvatelstva otevíráním válečných kuchyní, přičemž ve městě fungovaly celkem tři kuchyně, nepodařilo se uspokojit poptávku. V září 1917 se objevují první nepokoje a nad městem byl vyhlášen výjimečný stav. V červnu 1918 pak došlo v Pardubicích k rabování vlaků. Střelba do davu si vyžádala tři oběti a ve městě bylo zavedeno stanné právo. Zároveň začala být baráková nemocnice v této době nahlížena jako silný konkurent městské aprovizace, protože nakupovala potraviny na stejných trzích jako město. Ačkoliv původně bylo plánováno, že nemocnice bude zcela samostatným městem ve městě, v průběhu války se nepodařilo tuto ideu realizovat.

Po válce sloužila baráková nemocnice až do roku 1923 jako desinfekční a karanténní stanice. Část areálu byla předána železničnímu vojsku a zbytek využilo město pro nouzové bydlení. V padesátých a šedesátých letech bylo na místě barákové nemocnice vybudováno nové sídliště Dukla. Několik drobnějších staveb zůstalo zachováno do dnešní doby. Závěrem lze říci, že vztah města a barákové nemocnice byl komplikovaný a kvůli vážnoucímu zásobování a rostoucí hospodářské kriminalitě se postupně zhoršoval.

Autorské resumé

MAREK PODLASIAK

Divadelní každodennost za první světové války. Berlínská metropole a západopruská provincie

Příspěvek zkoumá divadelní každodennost Berlína ve srovnání se západopruskými provinčními městy v době první světové války. Válka jakožto výjimečná situace měla zpočátku na divadelní instituce negativní ekonomické dopady, například v podobě předběžného krácení platů a snižování cen vstupenek. Divadla ovšem začala válku rychle vnímat nejen jako ohrožení, ale také jako šanci, a reagovala na válečné dění aktualizací a politizací (programu). Pro tuto strategii byla charakteristická programová péče o německé kulturní dědictví a z ní vycházející velký počet uváděných klasických německých děl. U mnoha inscenací je přitom třeba mít na zřeteli, že představení provázela zvláštní důstojná atmosféra, která byla vytvářena prostřednictvím „patriotického rámce“ – např. společným zpěvem vlasteneckých písní nebo přednesem vlastenecké poezie. Zvláště nápadným prvkem propojení politiky a divadelní praxe v prvních válečných týdnech bylo slavnostní předčítání nejnovějších zpráv z fronty před začátkem představení nebo během přestávek. Podobné propagandistické strategie využívaly také provinční scény. Propagandistická role divadla se odrazila rovněž v kolportáži („Kolportieren“) a v posilování stereotypního obrazu nepřítele.

Poté co vyprchalo nadšení charakteristické pro první měsíce války („Augusterlebnis“), divadelní instituce se předválečným repertoárem vrátily zpět k osvědčeným prostředkům získávání publika. To znamenalo silnější zaměření na zábavnou složku. Pokračující válka a s ní spojený nedostatek měly za následek, že publikum už na jevišti nechtělo prožívat válečné tažení a „vážnost doby“, nýbrž hledalo únik a oddech v krásném světě operety.

Analýza pruského divadelního života prokázala jasné paralely v utváření divadelní politiky v metropoli a v provinčních městech. Válečné nadšení se odrazilo v masové návštěvnosti divadelních představení nejen v evropských velkoměstech, ale také v provincii. Komerční divadelní provoz přebíral formy podobné zábavnému divadlu (válečné frašky, „vlastenecké kusy“, operety). Tendence určované divadelním děním v berlínské metropoli byly západopruskými scénami relativně rychle přebírány a ve skromnějších dimenzích, jak to odpovídalo technickým možnostem a kvalitě hereckého souboru, více či méně zdařile imitovány.

V rámci příspěvku jsou rovněž zohledněny polské divadelní aktivity v době první světové války jak v Berlíně a ve Vídni, tak také v pruských provinčních městech.

Autorské resumé

MILADA SEKYRKOVÁ

Technici pro císaře pána, nebo pro sebe? Pražské technické vysoké školy a první světová válka

Poptávka po technických oborech v průběhu celého 19. století přivedla technické obory a školy, na kterých byly studovány, k značnému uznání ve společnosti. „Inženýři“ sice nikdy nedosáhli vážnosti univerzitních „doktorů“, nicméně expandovali do všech oblastí veřejného života. Vedle vlastních technických specializací měly ekonomické vědy studované na technice stále více co říci do řízení společnosti. Ruku v ruce s tím šly ambice pražské technické vysoké školy, zejména české, např. i na pozice v městských orgánech nebo na městskou plochu pro vlastní budovy.

Ze škol odešlo na frontu mnoho studentů, pedagogů i dalších zaměstnanců.

Atmosféru na české technice brzy po vypuknutí války velmi znamenala smrt nadaného profesora matematiky Františka Velíška (1877–1914) na frontě již v srpnu 1914, po níž v první řadě nastoupila urputná snaha – bohužel neúspěšná – vyreklamovat muže z fronty.

Referát se zabývá otázkou, zda vypuknutí a průběh první světové války přerušily, komprimovaly či jinak zasáhly ambice škol a jejich pozice ve městě i ve společnosti a jak vstoupily do nového období po roce 1918, kdy prošly velkou reorganizací a zažily boom ve všech směrech (studentstvo, rozvoj oborů, výstavba kampusu, kolejí apod.).

Autorské resumé

JIŘÍ VLASÁK

„Pocítujeme všichni dobu válečnou...“ Dvojitý pohled na Velkou válku očima ševce Hrocha

Text je sondou do kronikářských zápisů pražského ševce Josefa Hrocha z období první světové války. Pisatel se v nich věnuje tehdy probíhajícímu válečnému konfliktu z pohledu řadového Pražana. Reflektuje události na frontě i v zázemí a glosuje je v duchu vlastních názorů, ve kterých se prolíná původní loajalita vůči habsburskému rodu, skeptická kritika politické reprezentace i armádního velení, osobní zbožnost i vyhraněný antisemitismus.

V první řadě Hroch pohlíží na válku jako neaktivní účastník a popisuje jednotlivé události a faktory zasahující do běžného života řadových obyvatel Prahy. Zaměřuje se na problémy s válečným zásobováním města a na všeobecný strach z hladu, na vývoj cen potravin i materiálu potřebného k výkonu jeho ševcovského řemesla, dále na hospodářskou kriminalitu, válečné sbírky, zavádění úsporných opatření nebo nemoci. Výstižně popisuje také podobu společenského života ve válečných letech. Nechybějí ani pasáže týkající se důsledků válečných operací, tedy především přísunu válečných uprchlíků, pohybů vojska nebo odvodů. Pro srovnání jsou uvedeny také Hrochovy postřehy, které zaznamenal při pobytech mimo Prahu, tedy zejména v Plzni a na venkově.

Druhým Hrochovým pohledem na válku je pokus o chronologické vylíčení celé války, který však naráží na nedostatek dostupných pramenů a nakonec i v důsledku zhoršujících se poměrů na celkový nezáměr o válečné dění. Příspěvek je hojně doplněn přímými citáty z Hrochovy kroniky, které nejlépe ilustrují jak popisované události, tak i osobitost tohoto pramene k běžnému životu v Praze během první světové války.

Autorské resumé

DOCUMENTA PRAGENSIA XXXV

2016

Řídí Olga Fejtová a Jiří Pešek

NEZMĚRNÉ ZTRÁTY A JEJICH ZVLÁDÁNÍ OBYVATELSTVO EVROPSKÝCH VELKOMĚST A I. SVĚTOVÁ VÁLKA

Stati a rozšířené příspěvky z 33. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR, v. v. i., Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, Wiener Stadt- und Landesarchiv, Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien a Lehrstuhl für Neueste Geschichte der Goethe-Universität Frankfurt am Main ve dnech 7. a 8. října 2014 v Clam-Gallasově paláci v Praze

Editoři Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Martina Maříková a Jiří Pešek

Redakční úpravy Olga Fejtová a Martina Maříková.
Redakce a jazyková úprava Jaroslav Havel a Nina Lohmann.
Šéfredaktorka Olga Fejtová.

Lektorovali Marek Ďurčanský a Milan Hlavačka.
Překlad abstraktů a resumé do angličtiny David Gaul.
Překlad resumé do němčiny a jazyková korektura německých a anglických textů Nina Lohmann.
Jazyková korektura slovenského textu Martina Hrdinová.

Pro Archiv hlavního města Prahy,
Archivní 6, 149 00 Praha 4 – Chodov,
[HTTP://WWW.AHMP.CZ](http://www.AHMP.CZ)

vydalo

SCRIPTORIUM®

spolek pro nekomerční vydávání odborné literatury,
252 41 Dolní Břežany čp. 397
[HTTP://WWW.SCRIPTORIUM.CZ](http://www.SCRIPTORIUM.CZ)
(jako svou 256. publikaci),
v Praze roku 2016.

Technická redakce, grafická úprava a sazba
Miroslav Veselka.

Obálka Marek Laštovka.

Vytiskl PBtisk Příbram.

Vydání první. Náklad 500 výtisků.

Počet stran 544, vyobrazení 42.

ISSN 0231-7443